

1

танланган
асарлар

Муртоз Мусамедов

МҲМТОЛ МУҲАМЕДОВ

ТАНЛАБРАН АСАРЛАР

821.512.133
1496

43
M-96

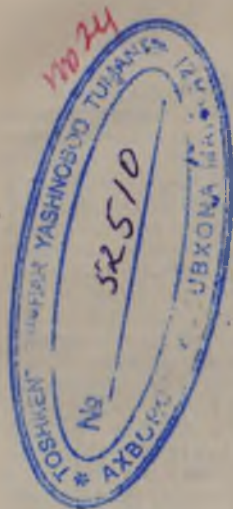
МУМТОЗ МУҲАМЕДОВ

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

ИККИ ЖИЛДЛИК
БИРИНЧИ ЖИЛД

○

ҚИССАЛАР
ХОТИРА ВА ОЧЕРКЛАР

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1980

Сузбоши муаллифи *Раҳмат Файзий*

Муҳамедов Мумтоз.

Танланган асарлар: 2 жилдлик.— Т. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. 264 б.

I-чи жилд. Қиссалар. Хотира ва очерклар.

Мумтоз Муҳамедов етмиш ёшга тўлди. У адабиётимизнинг кекса авлодига мансуб адиблардан бири. Унинг роман ва бир қатор қиссалари китобхоналарга яхши таниш. Юбилей муносабати билан адибнинг икки жилдлик «Танланган асарлар» и нашр этилмоқда. Биринчи жилдга «Юлдузлар хибони», «Лочинлар қиссаси» қиссалари ҳамда айрим очерк ва хотиралар киритилди.

Муҳамедов Мумтаз. Избранные произведения: в 2-х томах. Том I. Повести, Воспоминания и очерки.

84Уз7

Эллик саккизинчи йилнинг декабрь оқшоми. Биринчи Май кучасидаги Ҳамид Олимжон номли республика Адабиётчилар уйида Мумтоз Муҳамедов таваллудининг эллик йиллигига бағишланган юбилей кечасига тўп-ланишганмиз. Мумтоз Муҳамедовнинг ижодий фаолияти ҳақидаги докладдан кейин табриклаш учун биринчи бўлиб Ғафур акам минбарга чиқдилар. Устоз ўз одатларига кўра шошилмай ўринларидан туриб минбар ёнига келдилар, кўзойнакларини тақиб залга бир қараб чиқдилар-да, ваъз айтиш учунмас, қандайдир бирон воқеани ҳикоя қилиб бериш ёхуд маслаҳатли бир ишни ўртага ташлаш ниятида минбарга чиққандек сўз бошладилар:

— Назаримда юбилар ҳақидаги маъруза ёмон бўлмэди. Бойси шуки, биз ҳаммамиз... нима десам экан, агар каттакон паргарни Шўр тепага (Хадра билан Толзор оралиғидаги тепалик) ўрнатиб, доира чизадиган бўлсак, ҳаммамиз ана шу доира ичида, яъни Хадра атрофидаги маҳаллаларда туғилиб, ўсганигимиз аниқ бўларди. Хадрани азим бир дарахт деб фараз қилсак, унинг бир шохи Ойбекнинг, бир шохи каминанинг, бошқа шохлари Абдулла Авлоний, Ғайратий, Зиё Саид, Зулфияхоним, Манзурабону (Ойдин), Раҳмат Файзий ҳовилларига соя ташларди. Мумтоз ҳам худди шу дарахт соясида ўсган девонбегилик йигит эди... Яна бир томони мен ишлаган мактабда таҳсил кўрган, яна бир томони «Муштум»да кўп ишлаган, ишлагандаям кўп ишлаган, ҳажвиялари бинойидек эди. Мана, бугунги кунга келиб, адабиётимизнинг кўзга кўринган адибларидан бири бўлиб етишди...

Устоз Ғафур Ғулومнинг содда, худди оғанилари ҳақида гапираётгандек туюлган бу сўзлари замирида ниҳоятда самимийлик, «бир кўрпада ўсганмиз» қабилидаги меҳр тўла ҳис-туйғу бор эди. Шу билан бирга мана шу даҳада, Хадра атрофида, ўзбек совет ёзувчиларининг кўпгина кўзга кўринарли намояндалари етишиб чиққанлиги билан фахрланиш туйғуси ҳам сезилиб турарди. Шу топда юбилар Мумтоз Муҳамедовга разм солсангиз, тўқ мағиз ранг юзлари олов бўлиб ёнardi, кўз қорачиқлари наманланган, ҳаяжонланиб ўтирарди. Ғафур Ғулумдек аллома билан ҳамшаҳар, ҳамсоя эканлигидан, шу муътабар даргоҳда унинг таҳсинига сазовор бўлганидан шукроналик ҳиссига батамом ғарқ эди.

Ўзбек совет адабиётининг бизнинг кунларда кекса авлоди деб одатланиб қолинган, аслида тўнғич авлодига мансуб Мумтоз Муҳамедов —бамисоли жонли солнома. Деярли асримиз билан тетапоё қилиш, замондошларимиз билан одимлаш, совет беш йилликлари билан ҳамнаҳас бўлиш,

Улуг Ватан бошига оғир қуилар тушганида қўлга қўрол олиб, сафдошлари эфиди жанг қилиш, партиямизнинг содиқ солдати сифатида қайси соҳада бўлмасин раҳбарлик лавозимларида унинг топшириқ, йул-йўриқларини сидқиидилдан амалга ошириш ҳазилакам ишмас! Шу туфайли ҳам унинг қаламидан чиққан наср ва назм асарларини ўқиган китобхон совет кишилари босиб ўтган шонли тарихий йўлни, шиддаткор давр руҳини, кент бунёдкорлик манзарасини яққол қўз ўнгига келтирарди.

1908 йили Тошкентдаги дурадгор-ишчи оиласида дунёга келган Мумтознинг хонадонига ҳам Биринчи жаҳон уруши машъум куланкасини ташлади. 1916 йили отаси мардикорликка олинди. Оғир аҳволда қолган оиланинг жонига бобоси ора кирди. Тирикчиликка қарашди, Мумтозни эски мактабда ўқитди. Бир оёғи ерда, бир оёғи гўрда бўлган бобо иссиқни иссиқ, совуқни совуқ демай, бойларга ёлланиб иморат соларди. Суяги қотмаган Мумтоз бобосига қарашар, баҳоли қудрат унинг оғирини енгил қиларди.

Октябрь қўёши балқиганда Мумтоз тўққиз яшар бола эди. Тез орада ота жигаргўшалари қучоғига қайтиб келди, оиланинг кўкрагига шамол теккандай бўлди. Мумтоз Олмазор маҳалласидаги «Ҳаёт» деб номланган янги усул мактабига қатнай бошлади. Бу ерда таълим-тарбия, хусусан, адабий муҳит анча кучли эди. Негаки, мактабда ўзбек совет адабиётининг асосчиларидан бири Ғафур Ғулом илмий мудир, Ғайратий муаллим бўлиб ишлардилар.

Кундузлари бобосига қарашадиган Мумтоз оқшомлари, айниқса узундан-узун қиш кечаларида сандал ёнида бувисининг пинжига кириб олиб, лунжиди туршак ёки қурт шимиб бувининг ўқишларига маҳлиё буларди. Афсонами, эртақми, латиқами, дoston ёки ғазалларми ёхуд бирон-бир алломанинг ҳикматли гаплари, мақол, маталлар бўладими, жон қўлоғи бўлиб тингларди. Айниқса халқ термалари, фольклоридagi ҳажвийлар уни ниҳоятда қизиқтирар, бувисини уйқу босса босардики, ёш Мумтоз мижжа қоқмасди.

Маҳалла-қўйда бообру, ҳамиша тўй-маъракаларининг тўрида иззат-икромли отини ҳисобланган бувиси Зайнаб отин ҳам неварасидаги бу қи-виқишдан ич-ичидан қўвонарди. Шу туфайли бўлса керак, уларнинг меҳмонхонасида шоир Мискин (Мулла Қўшоқ) иштирокида бўлиб турадиган китобхонлик, гурунглarda катталар даврасида алламаҳалгача қолиб кетса койимасди, аксинча суҳбатлар, китобхонликлар ёш Мумтозга қай тах-литда таъсир қилаётгани билан қизиқарди.

Меҳрибон бувининг марҳамати, бадийят даргоҳига етаклаши мактаб-даги адабий муҳит таъсири билан қўшилиб, ёш Мумтознинг қалбига илк марта бадийят уруғини ташлади, ижодга ҳавас уйғотди. Бу ҳавас мактаб-да ўқиб даврида янада алангалади, кичик-кичик шеърлар машқ қила бошлади.

Тез орада ёш қаламкаш ҳурматли шоирларимиз Ғафур Ғулом, Ғайратийларнинг эътиборини ўзига тортди. Уятчан, тортинчоқ Мумтоз ёзган-ларини кўрсатишга боғинолмасди, Ғафур ака унга кўпроқ мактаб деворий газетасига шеърлар бериб туришини тайинларди. Мумтоз мактабни бити-риш арафасида ишони комсомол сафига қабул қилинди ва саноат-иқти-сод техникумига ўқишга кирди.

Бу даврга келиб Мумтоз қаламини анча чархлаб олган эди. Шеърлари-да 20-йиллардаги кураш ва қарама-қаршилиқлар билан тўла даврни куй-лашга, ўз йўлини, мафкурасини белгилашга, давр олға сурган масалалар-ни қаламга олишга, пролетар ғалабасини юракдан мадҳ этишга интилди. Бу жиҳатдан шоирнинг «Умид пзидан» (1926), «Эрк сари» (1929), «Марра» (1928), «Пўртана» (1929), «Фабрикада» (1927), «Ильич байроғига» (1929), «Таранжига ҳужум», «Яна аҳд» (1928) каби шеърлари характериладир. Тўғри, бу шеърларининг кўпчилиги ҳали бадийий оғиз эди, улар балоғатга

етмаган боланинг дўриллаган овозига ўхшарди. Бироқ бу шеърларда давр воқеалари, инқилоб моҳиятини илғаб олишга пайилиш бўртиб туради. Мана, шоир «Умид изидан» ilk шеърида нима дейди:

Уйдирма сўзларга
 Ҳеч қулоқ бермайман,
Сеҳрли кўзларга
 Гул-лола термайман.
Менинг ёш тилагим
 Барчадан улугдир,
Меҳнаткаш билагим
 Соф қон-ла тўлугдир...

Шу парчанинг ўзиёқ Мумтоз ижодининг дастлабки қиулариданоқ соғлом мавқеда турганлигини кўрсатади.

Бу даврда шоирнинг аксар шеърлари «Қизил Ўзбекистон» газетасида, «Кўрмана» (1929), «Бахт» (1930), «Зарбдор қаламлар» (1931) альманахларида, «Маориф ва ўқитғувчи», «Янги йўл» ва «Ёрқин ҳаёт» журналларида «Қалам», «М. Мумтоз», «М. Муҳаммад ўғли», «Ўстазода» тахаллуслари билан босилиб чиқди.

1930 йили Бокуда чоп этилган «Чўғлар» шеърлар тўплами Мумтоз Муҳамедовнинг ижодида алоҳида урин тутади. Ундаги сатрлар Маяковский руҳи билан йўғрилган. Деярли ҳаммаси эркин вазнда ёзилган бу шеърларда пчки зарб кучли. Улар бачкана ҳислардан холидир.

Шоирнинг «Ёр юзи» журналида эълон қилинган «Социализм посбони» ва «Ильич байроғига» шеърларига бир назар ташлайлик: «Социализм посбони»даги лирик қаҳрамон янги социалистик жамият кишисининг умумлашма образи даражасига кўтарилган. У «Янги дунё», «Янги қурилиш» бошланганлиги, «ер ўқини зириллатиб зарбали юриш» қилаётганлиги билан факрланади. Шоир таъкидламоқчи, бу бизнинг синф, ғолиб синф. Бу синф армияси эса, ўмровли, енгилмас:

Бизнинг синф
Ғолиб синф,
Бу синф армияси,
Ҳар бириси —
— Биз,
Фрунзе,
 Будённийдай —
 тетик ўмров,
Уримасни,
Кучанмасин,
Бир чирик илдиз каби
Капиталист —
 синфий ёв!

Мумтоз шеъриятида социалистик саноат темаси, ишчи образи гуркираб туриши тасодифий эмас, албатта. Чунки у Максим Горький қақиригига биноан тарихлардан тарих яратиш учун «Ташсальмаш» заводида бир

мунча вақт оддий ишчи бўлиб ишлади. Ғайратийнинг машҳур «Чукичи», Мумтознинг «Фабрикада» шеъри шу завод ҳеҳида дунёга келган.

Мумтоз 1929 йили техникумни тамомлагач, Москвада, журналистика институтининг комсомол бўлимида ўқийди. Бу ердаги маънавий иқлим унга улуг рус халқининг маданияти, адабиёти, санъати билан яқиндан танишиш имконини беради. Турган гап, буларнинг ҳаммаси унинг тафаккур уфқини кенгайтириб юборди. У 1931 йили институтни битириб, Тошкентга қайтди ва «Муштум» журнали редакциясида адабий ходимлик қилди, кейинчалик журналнинг масъул котиби бўлиб ишлади.

Ушанда «Муштум»нинг бош муҳаррири Зиё Саид эди. У Мумтоз Муҳамедовга журналнинг фаол муаллифлари Ғафур Ғулум, Абдулла Қаҳҳор, Собир Абдулла, Ғулум Ғафуров, Комил Алиев, Шайхзода, Ҳожиилоим Қобилов (Ҳазилкаш) сингари моҳир ҳажвиячилардан кўпроқ ўрганишни тавсия қилди. Мана шу туртки баҳона. ўзидаги иқтидор тўғайли ҳажвчиликнинг нозик сирларини билиб олди ва диққатга шоян қатор шинам асарлар яратди. «Хўжа Хўжаев», «Вос-вос, ўпкангги бош!», «Хижолат», «Қўшнилар», «Ҳайбаракаллагилар», «Қандингни ур, Абдурахмон», «Сулган лол», «Лайлатулқадр» каби памфлет, ҳажвия ва феълетонлар шулар жумласидандир. Уларда автор асосан янги ҳаётимизга, социализм ривожига, хотин-қизлар озодлигига, коллективлаш ишига тўғаноқ бўлаётган уйсурлар, бюрократлар, ҳуррият душманлари, дин пешволари устидан заҳарханда кулади.

Мумтоз Муҳамедов асарларидаги кулги авторнинг тасвирлаётган муносабатини ифодаловчи бир восита. У кулгидан ҳаётдаги ижобий ҳодисаларни тасдиқлашда уларга мойиллигини, хайрихоҳлигини билдиришда, айна бир вақтда салбий ҳодисаларни, турли-туман иллатларни инкор қилишда, уларга нафратини билдиришда фойдаланади. Мумтоз Муҳамедов асарларида кулгининг ҳар хил, ранг-баранг турларини учратиш мумкин — уларда майин табассумдан аччиқ истеҳзогача, юмшоқ ҳазилдан узиб оладиган киноягача, енгил жилмайишдан ғазабли қаҳқаҳагача бор. Ёзувчи ҳар гал таянлаб олинган воқеанинг оқимиға, қаҳрамоннинг характериға, ўзининг ниятиға мос равишда кулгининг ана шу турларидан биттасини ёки бир нечтасини қўллайди. Адибнинг «Ҳазил ва чин» тўпламиға кирган ҳикояларни кўздан кечирсак бунга ишонч ҳосил қиламиз. «Лектор» ҳажвиясида автор билимдон лекторларнинг шаъниға иснод келтириб юрган айрим «маърифат пешволари» устидан кулади. Ҳикоя «қаҳрамони» Махсумжон «оммавий-сиёсий ишларни кучайтириш» учун қишлоққа келади. Лекин колхоз раиси билан бўлган суҳбатдаёқ унинг ҳуви чиқади. Лектор «пахта терсинг тоза тер, чаноғида қолмасин» деган Алишер Навоийнинг ҳикмати сўзига бағишлаб «лекция ўтказиш» нияти борлигини раисға айтади. «Қаҳрамони»нинг сўз-иборалари, хатти-ҳаракати ўқувчида кулги уйғотади. «Лектор»нинг билими саёзлиги, лўттибоз эканлиги ошкор бўлгани саёйин ҳикоя замиридаги ҳаётий ҳақиқат яққолроқ кўрина бошлайди. Натижада кулги чуқур маъно ва катта аҳамият касб этади.

Мумтоз Муҳамедов асарларида кулги ҳамма вақт актив роль ўйнайди. У тасвир воситаси бўлиши билан бирга ўқувчини тарбиялаш қуроли ҳам. Ёзувчи ўз гояларини яланғоч баён қилмайди, бунинг ўрниға у кулги орқали ўқувчининг туйғусиға таъсир қилишни афзал кўради. Ўқувчи, «Орият» ни ўқиркан, кўпчиликнинг ҳурматини қозонган меҳнатсевар Хосият ҳолини бригадирликдан бўшатиб, унинг ўрниға ўзига тегишли, яъни селло дўқони сотувчиси Қўзибойни тайинламоқчи бўлган колхоз раиси Отабосе, омбор мудирлари йиғилишида айтган фикр мулоҳазаларига гувоҳ бўлади ва ниҳоят ҳикоя сўнгида уларнинг шарманда бўлганликларини кўриб кулади.

Ўқувчининг мана шу кулгисида катта маъво бор — у Отабоев, Қўзибой ва омбор мудирларидан кулар экан, демак, ўзини мана шу ичкилик-хўр, ўз мансабини суиистеъмол қилаётган очкўз, виждонсиз одамлардан юқори деб билади. «Лайлатулқадр» ҳикоясида эса кулги бошқа тусда жил-балайлади. Хуфтон намозини айтган Халил суфи ўз овозидан нолийди, аҳ-ъолига ачинади. Чунки унинг азовини ҳеч ким писанд қилмайди. Айниқса кинодан келаётган йигитларнинг ўзаро: «Ия, анови амакимни қаранг, бировнинг деворига чиқволиб пастга тушолмай шовқин солишини қара-я» деганлари унга жуда тегиб кетади. «Гўё ҳўллаб турган чойига пашша тушгандек таъби хира бўлади». Суфи илгари папирос, «ҳаром сув» сотиб турар, лекин янги келган имом ундан чапдастроқ чиқиб, савдо-сотиқ иш-ларини ўз қўлига олган эди. У шуларни эслаб хуноби янада ошади.

Халил суфи воқеа давомида Қосим қорининг ширакайф овозини лай-латулқадрники деб ўйлаб, сир ошкор бўлгач, кулгили аҳволга тушиб қо-лади.

Умуман олганда, ўттизинчи йиллар Мумтоз Муҳамедов ижодида ҳам чуқур излар қолдирди. Адиб шу йилларда насрда, хусусан, ҳикоячиликда баракали ижод этди. 1935 йили «Комсомол», 1937 йили «Ота қадрдоним» каби иккита ҳикоялар тўплами босилиб чиқди. Худди шу йилларда про-занинг йирик жанри — романчиликда ҳам кучини синаб кўрди. «Чаман» романи шу изланишнинг ҳосилидир. Уша даврнинг муҳим жабҳаси, ада-биётнинг бош мавзуи — колхоз ҳаётидан олиб ёзилган бу ромanning баъзи боблари «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» журнали саҳифаларида эълон қилинди.

Бироқ уруш бошланиб қолади. Мумтоз Муҳамедов устоз Абдулла Қо-дирий таҳриридан чиққан ана шу романини ҳам нашриётга топширолмай фронтга — Ватан ҳимоясига отланади.

Шуниси эътиборга сазоворки, адабиётимизнинг тўнгич бўғини ижоди асим чуққилар каби серқирра ва жилокордир. Бу хусусият Мумтоз Муҳа-медовга ҳам тааллуқлидир. Бу даврда яратилган «Биринчи гудок», «За-мона хотини», «Бизда ва уларда», «Ўрмон ва қоплон» пьесалари ҳаёт қатламлари ҳаққоний кўрсатилганлиги, давр эҳтиёжига ҳозиржавоб бўл-ганлиги билан ажралиб туради. Аҳолини ёлпасига саводхон қилиш, пахта мустақиллиги учун кураш, социалистик Ватanning мудофаа қудратини мустаҳкамлаш — буларнинг ҳаммаси Мумтоз Муҳамедов ижодида акс садосини топди. Бу уринда умидбахш драматургнинг болалар ҳаётига қўл уриши ҳам бежиз эмас эди. СССР Ёзувчилар союзининг биринчи съезди болалар адабиётига, унинг тарбиявий ролига жиддий эътибор берган эди. Мумтознинг «Ўрмон ва қоплон»и ёш томошабинлар театрида саҳнага қў-йилди ва болаларга бир дунё шодлик бағишлади. Бугина эмас, драматург-нинг «Биринчи гудок» пьесасини Ҳамза номли театр қошидаги «Трам» ишчи ёшлар труппаси саҳналаштирди. «Бизда ва уларда» асарини эса ЎзССР халқ артисти Бобо Хўжаев Тошкент Эски шаҳар «Мусулмон би-нокор усталари жамаияти» клубида саҳнага қўйди.

Хуллас, бадиий камолот йилларигача орада кўп фасллар янгиланди. Йигитлик эҳтирослари ўринини энди фалсафий вазминлик, ҳаёт мушоҳа-далари эгаллай бошлади.

Улуг Ватан уруши бошланди. Қалам найза билан тенглашди. Фашист босқинчилар билан омонсиз жангда ўзбек ёзувчилари С. Жўра, О. Шара-фиддинов, Н. Сафаров, Ш. Рашидов, М. Бобоев, И. Раҳим, Назармат, А. Раҳмат, А. Ҳамдам, И. Муслим, М. Исмоилий, Шухрат, С. Акбарий қатори шинель кийган Мумтоз Муҳамедов ҳам оловли йўллар кечди, ол-динги марраларда жон бериб, жон олишди.

Мумтоз Муҳамедов Улуг Октябрь социалистик революциясининг йи-гирма тўрт йиллигини Орёл бўсағаларидаги шиддатли жангларда кутиб

олади. Ана шу оғир жанг кетайтган бир пайтда у шонли Коммунистик партия саҳифа қабул қилинди.

Азиз китобхон, маъзур кўрасиз, шу жойда андак илгарилаб, бир воқеага эслашга эҳтиёж сездик. Мумтоз ака партияга қачон қай ҳолатда кирганини бирон йигин, даврада, ҳатто энг яқинлари даврасида, тор даврада ҳам тилга олганини билмайман. Аммо унинг кейинчалик Тошкент шаҳар Октябрь район партия комитетининг секретари бўлиб ишлаётганида, бюро мажлисларидан бирида шахсий ишн муҳокама қилинаётган, партияда қолиш-қолмаслиги қил устида турган оқимга тин қараб, ўзи шу мўтабар, табарруқ даргоҳга қачон, қаерда, қай ҳолатда кирганини гапириб турганида кўзида ёш йилтилаганини бир танишим гапириб бергани ёдимга тушди. Чиндан ҳам. Айтишга осон. Аммо ижод кишига, қалам аҳли жанг майдонида бир қўлида қалам, бир қўлида қурол ушлаган ҳолда ватани, халқи олдида коммунист номи билан жангга киришни ва бу номни шараф билан оқлашни бутун вужуди, фикри, оғти билан истайди ва шундай қилади.

Мумтоз Муҳамедов бу пайтларда вазод командир эди, кейинчалик батареяга командирлик қилди. Тула областининг Илевск, Черный қишлоқлари учун бўлган шиддатли жангларда оғир ярадор бўлди.

1943 йилининг охириларига бериб қўмондонлик уни Москвага Ленин номидаги сиёсий-ҳарбий академияга юборди. Бу ерда Мумтоз Муҳамедов генерал Собир Раҳимов билан учрашади ва дўстлашиб қолади. Улар Кремлда М. И. Калинин ҳузуринда ҳам бўлишади.

Мумтоз Муҳамедов Москвадан тўппа-тўғри Брянск фронтига юборилади. Брянск фронтида ўзбек тилида нашр қилинадиган «Душманга қарши олға!» газетаси редакторининг ўрибосари, Волтиқбўйи фронти «Суворовчи» газетасининг ҳарбий муҳбири гвардия майори Мумтоз Муҳамедов жангчиларимизнинг мислсиз қаҳрамонлиklarини улуғловчи, уларни галабага ундовчи жанговар очерк, ҳикоя ва шеърлар яратиб иштиғқи билан тўлиб-тошди. Наби Юсуфийнинг эслашича, Мумтоз Муҳамедов «Душманга қарши олға!» фронт газетаси саҳифасида эски «Мушғумчи» сифатида «Наштар» бўлимини очиб, душманнинг бошига ҳамж ўтини ёғдирди.

Даҳшатли замбараклар гулдуриси аллақачон тинган бўлса-да, жанговар тема, солдат жасорати ёзувчи ҳаёлини бир дам ҳам тарк этмади.

Урушдан сўнгги тикланиш йилларида унинг «Кичик гарнизон» (1954), «Қаҳрамон изидан» (1958) қиссалари бири-кетин босилиб чиқди. Улар ўзбек тилидан ташқари рус, тожик, уйғур, гузжи тилларида ҳам chop этилди. Ёзувчи уруш ҳақида бундай асарлар ёзишни фронтдаёқ кўнглига туғиб қўйганлигини: «Соғ-саломат қайтсам кўрган-кечирганларимни прозада аке эттиришни ният қилиб қўйган эдим», — деб эслайди таржимани ҳолида.

«Кичик гарнизон» воқеалари улуғ рус тупрогининг бир қисми — Червоний Гай бекатида бўлиб ўтади. Унинг бош қаҳрамонларидан бири ўзбек йигити Султоналидир. Султонали ҳарбий хизматни Украинада ўқайди, кейин шу ердаги ўрмончилик техникумига кириб ўқийди. У практикани Червоний Гайда ўтказар экан, ўрмон қоровули Опанас Гаврилович Никола қизи Галя билан танишиб турмуш қуради. Ўқишни тугатгач, улар Ўзбекистонга қайтадилар. Султонали ўз юртида ҳам ўрмончиликни ривожлантиришга катта ҳисса қўшади — Россия, Украина ўрмонларида орттирган тажриба ва билимларини бу ерларга ҳам тадбиқ этади.

Султонали отпуска олиб оиласи билан қайнатасиникига келганда уруш бошланиб қолади. Хотини Галя, унинг синглиси Тамара душман қўлига асир тушиб қолишади. Аммо Султонали бундан тушкунликка тушмайди. Севикли оиласини душманнинг ифлос панжасида қутқаришга интилиб, яширин партизанлар отрядини тузади. Огряд «Кичик гарнизон» деб аталади. Бу гарнизон душманга қақшатқич зарбалар беради.

Уруш даври нафаси эсиб турган бу қиссада табиат, хусусан, ўрмон

жанзараси, ҳусн ва латофат моҳирона чизилган, бу тасвирлар қаҳрамонлар руҳий ҳолати, ички кечинмалари билан уйғуллашиб асар туқимасига табиий равишда сингиб кетган.

Лекин орадан бир муддат ўтиб, жамоатчилик, китобхонлар, ҳамкасаба дўстларининг асар ҳақидаги ижобий фикрлари билан бир вақтда уларнинг баъзан мулоҳазалари, истак ва тилаклари бусиз ҳам ўзининг унча кўнгли тўлган талабчан авторга тиним бермайди. Назарда айрим қаҳрамонлар ғайритабиий, атайлаб ўйлаб топилгандай. Гўё драматик ҳолатлар суст, асарга кескинлик етишмаётгандек...

Русчада такрор-такрор босилиб чиққан, Москвадаги «Воениздат» нашриёти кўп нусхада chop этган «Қаҳрамон изидан» ҳамда «Кичик гарнизон» қиссалари — китобхон этирофини қозонган мазкур асарлар ижодий лабораторияда, сўз дастгоҳида қайта ишланди, янгитдан жилоланди, мазмунан бойитилди. Биринчиси ўзувчининг раъйи билан «Лочинлар қиссаси» деган жанговар эсдалик-ёдномага, иккинчиси «Жанггоҳ» деган романга айланган. Табиийки, сюжет чизиқлари ҳам, таниш персонажлар ҳам ўзгарди. Ахир, баҳор бир-бирига ўхшамайди-ку! Санъаткорнинг ҳам ҳар бир янги асари айни гуллаган опидир.

«Жанггоҳ» асарининг диққатга сазовор бир жиҳатини эслатиб ўтиш жоиз: унга машҳур украинча «Ойда, Галя и Султан, Украина и Узбекистан» халқ қўшиғи эпиграф қилиб олинди. У асар лейтмотиви бўлиб қолди. Қўшиқ СССР халқ артисти Тамарахоним ижросида оммалашиб кетди. Украин бастакори Оскар Сандлар унга шоҳ парвоз бағишлади.

Мумтоз Муҳамедов уруш қаҳрамонлари ҳақида йирик асарлар яратиш билангина чекланиб қолмади. Катта-кичик ҳикоялар ёзишни ҳамон давом эттирмоқда. Бу ҳикоялар кўп жиҳатдан автобиографик, негизда инсон қалби сингари саргаймас ҳужжат ётади. Ёзувчининг «Абадият» (1965) ҳикоялар мажмуасидаги «Инсон мадҳи», «Мужгон», «Қайтиш» ана шундай ҳикоялардан.

Мумтоз Муҳамедовнинг урушдан кейинги давр ижодида замонавий маззу кенг ишланган. Унинг тинчлик нашидаси уфуриб турган асарлари «Ҳазил ва чин» (1963), «Қор қўйида лола» (1974), «Чўллар афсонаси ва фасонаси» (1978) тўпламларидан ўрин олгандир.

Замондошларимиз тимсолини яратишда ёзувчи очерклар арсеналидан ҳам усталик билан фойдаланади. Мана, «Аҳди борнинг бахти бор» очерки. Уни ўқисангиз, ҳазрати инсон, томир-томирлари билан ер магзига сингиб кетган бобо чинор — икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Ҳамроқул Носиров кўз олдингизга келади. Халқ ўзининг бу улуг фарзандига қалбнинг тўридан абадий жой берди. Зеро, социалистик адабиёт ва бу адабиёт вакили келажакки мана шундай олдиндан кўра библиши билан қадрли ва ардоқлидир.

Ёзувчининг яна бир усул очерклари борки, уларда жанг қаҳрамонларининг тинч қурилиш ва озод меҳнат қучоғидаги жасоратлари тарангум этилади. Бу жиҳатдан «Дил чироғи», «Қайта туғилган кун» очерклари характерлидир. Биринчисида Совет Иттифоқи Қаҳрамони И. Наврузов ҳақида ҳикоя қилинса, иккинчисида собиқ жангчи, ҳозир моҳир ёллов ходими А. М. Жагинева тўғрисида гап боради. М. Муҳамедов шундай кишилар образини, уларнинг характерини, меҳнат фаоллигини 1974 йилда яратган «Ойдин булоқ» повестида янада чуқурлаштирди. Қиссанинг беш қаҳрамони Ҳаким Нажмиддинов тўрт йил қон кечади. Урушдан қайтгач медицина институтига ўқишга кириди ва врач бўлиб қишлоққа боради, минглаб кишиларнинг дардига малҳам бўлади, умрига умр қўшади.

Ўзбек совет адабиётининг тўнғич аълодига мансуб суюкли адабимиз таваллудининг муборак етмиш йиллиги нишонланмоқда. Мумтоз Муҳаме-

дов — адабиётимизнинг жанг кўрган жангчиси. Қарийб ярим аср унинг ривож ва мусаффолиги учун камарбасталик билан курашиб келаётган адиб.

М. Муҳамедов 1945 — 1946 йилларда Ўзбекистон ССР Министрлар Совети қошидаги телеграф агентлиги раҳбарининг ўринбосари бўлиб ишлади. 1947 йилда Тошкент шаҳар Октябрь район партия комитетининг биринчи секретари қилиб сайланди. 1949 — 1951 йилларда Ўзбекистон ССР Министрлар Совети ҳузуридаги Санъат ишлари бошқармасига бошчилик қилди.

Маълумки, 1951 йили «Муштум» журнали қайта ташкил этилди. Адиб бу сеvimли журналнинг қайта туғилишига, ўз мавқеини тиклашига жуда кўп меҳнат сарф қилди ва 1954 йилгача журналнинг бош муҳаррири бўлиб ишлади. 1956 йилгача Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг секретарлиги лавозимида бўлди. 1956 йили «Ўзбекистон маданияти» газетаси ташкил қилиниши муносабати билан унинг бош муҳаррирлигига тайинланди. 1958 йилдан «Ўзбекфильм» киностудияси директори, сўнгра СССР Адабиёт Фонди Ўзбекистон бўлимининг директори, Республика кинопрокатининг бошлиги бўлиб хизмат қилди.

М. Муҳамедовнинг она-Ватан олдидаги хизматлари муносиб тақдирланган. Кўксини «Меҳнат Қизил Байроқ», «Ҳурмат белгиси» орденлари, қатор медаллар бегаб турибди. 1970 йилда унга «Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган маданият ходими» деган фахрий унвон берилди.

Ҳажв билан ошнолар қаримайди, деган гап бор. Мумтоз ака ҳажвга ошногина эмас, уни яратадиган ижодкор. Етмиш ёшида навқирон юришининг сири ҳам шунда. Ана шу навқиронлик, ижоднинг заҳмати ҳам, роҳати ҳам ҳамиша ёр бўлсин азиз дўстимизга — Мумтозимизга.

Раҳмат Файзий
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

ОРИЯТ

Осмон қизариб ёйилиб кетди-ю, Ҳакимжон қидириб бораётган қишлоқ ҳали кўринмайди. Сўқмоқларда оқсоқланиб юре вериб оёғида сёқ қолмади. Йўл-йўлакай, тоғлар ўрканига тикилиб, тин олди. Босиб ўтган йўллари, қишлоқ кўчалари энсиз, биракайига иккита арава сиғмасди. Қаёқдан ҳам у бу қишлоққа боришга рози бўла қолди! Шаҳарда қола қолса бунча ташвиш орттирмаган бўлар эдими? Йўлга чиққандак бери ўйлаб ўйига етолмасди.

Аммо унга институт директорининг йўлланма олаётган куни айтган ҳароратли сўзлари тасалли бериб турарди.

«Эсингизда бўлсин, уруш сиз бораётган ерларнинг ҳамчангини чиқариб юборган. Ҳаммаёқ билқ-билқ тупроқ. Гарчи ҳарбий дала почтасининг тамғаси босилган охириги уч бурчакли хат келгандан бери беш баҳор ўтган бўлса-да, уруш доғи ўртаган ҳижронзада ота-оналарнинг дийдаси ҳали қуримаган. Кимда-ким бу дард-аламга бепарво қараса, ўзига-ўзи хиёнат қилади, тирикларга чоҳ қазигандай бўлади. Негаки, одам бир ўзиники эмас, юртники. Бир оиланинг азаси ҳамманинг мусибатиدير...»

Ҳакимжонни йўл бўйи ўйлатган нарса директорнинг шу гапи эди. Бу аччиқ устида айтилган гап эмас, аччиқ тажрибалардан келиб чиққан ҳаётий хулоса, жангу жадалда дилига жо бўлиб қолган Ойбекнинг доно сатрларини эсита солди:

— Сенга ўшқирмоқда қера дуд, бўрон,
Тўплар жаҳаннами билан ҳурар ёв.
Лекин ҳар фарзандинг аямас тан, жон,
Сен учун кўкракдан ҳурар тоғдай гов.

Ҳакимжон атрофга синчков тикиларкан, бир лаҳза оёқ устида туриб қолди, кўзларида ёш қалқиди, ниҳоят, адирма-адир улоқиб юриб, субҳидам ели раънолар атрини уфура бошлаганда Водилга етиб келди.

Қуёш ҳарорати теварак-атрофдаги тоғларнинг яхларини эритиб, шарбатини мана шу қишлоқни кесиб ўтадиган ўйноқ Куксойга ҳадя қиларди. Оби ҳаётни эмган ва илиқ ҳароратдан баҳраманд бўлган ўт-ўлан, майса-ғиёҳлар эса офтобдан жон олиб бобо қуёшга интилар эди.

Бу ажойиб водийнинг минг дардига даво бўлган ҳар бир ҳариш ери, ҳар битта ғиёҳи, ҳар томчи суви, ҳар бир ютум ҳавоси Ҳакимжоннинг баҳри дилини очиб ўзига мафтун қилди.

Водил тоғлари оша кун уфққа оға бошлади. Яна ўнқир-чўнқир йўллар... Эгри-бугри кўчалар... Ҳакимжоннинг ҳурлиги келди. Ўзига-ўзи деди: «Тўрт йил урушда тортган азобинг, чеккан азиятларинг етмаган бўлса, энди, мана бу кимсасиз жойларда санқиб юр, фойдага қолган умрингнинг ширин фурсатларини шаҳарда эмас, ташландиқ қишлоқда ўтказ, дея таъна қилганими бу, директоримизнинг? Сиз бораётган жойда ҳам урушнинг излари ҳали бор, дея бекорга писанда қилмаган экан-да! Ёки бошқа бировга ҳам учирини бормиди бу гапнинг? Мугизига урса, туёғи зирқирайди, ахир бир чеккаси ўзи ҳам уруш кўрган, медицина ҳарбий майори-ку!..»

Ҳакимжоннинг юрагида жўш урган бу тугён унинг фикр-мулоҳазаларига далда берди: «Қани, Фарғонанинг доврўғини чиқарган қишлоқ?.. Наҳот, шу таппи чапилган хунук деворлар ортида серфайз, серзавқ ҳовлилар, антиқа боғ-роғлар бўлса!..»

Ҳакимжон дармони қуриб, каллакланган ёлғиз тут тагида ўтириб қолди. Кўзи илинган эканими, бир маҳал биров туртгандай чўчиб тушди. Эси оғиб аланг-жалаң қаради — ҳеч ким йўқ. Фақат рўпарасида кесаги ўйнаб кетган ер, ҳадемай саратон шамоли эсади-ю, ҳалиям ғўзанинг қулоғи кўринмайди. Тобидан ўтиб кетса нима бўлади ер? Уруғ ташласанг намга ташла, намга ташламасанг томга ташла, демаганмиди боболар. Ичидан қиринди ўтди.

Яна йўлда давом этди.

Бир жойга етганда, водийга оқшом салқини қўна бошлади. Қачондан бери «поп-попи» қулоғидан кетмаган «универсал»нинг ҳам овози ўчди. Далага сукут чўқди. Лекин узоқ чўзилмади бу. Поданинг қайтиши жимликни бузди. Сигир-бузоқларнинг маъраши унга болалигини эслатди.

...Говмишини тўйдириб қош қорайганда уйга қайтганлари, онажони «шов-шов» сигир соғганида тарғил бузоғининг икки

қулоғидан ушлаб турганлар... эсига данакдай оқ ер...
тирилган челакада ҳовурли... қўриб чиққанлари,
сутни офтобда қиздирилган сопол... қуйгани, юм-
шоқ новдадан ясалган чамбараклар, эрталаб қаймоққа иссиқ
нон тўғраб ейишлари...

Йул чангитиб ўтган пода Куксойга бурилди. Ҳақимжон
уни қоралаб бораверди. Хийла юргач, тош куча олдидан
чикди.

Ҳақимжоннинг илк нигоҳи қаршисида янги ой шаклида
қад кўтарган аркка тушди. Пештоқидаги «Ғолиб» колхозини
деган жимжимадор лавҳа хаёлини угирлади. Нарироқда
паст-баланд уйлар. Деворларининг паҳсасига «1950» рақами
тирналган чала-ярим иморат. Ундан сал бериоқда муъжаз-
гина сартарошхона. Кучанинг ўнг бетида эса деразасининг
бир кўзига фанер қоқилган эски магазин. Ундан пастроқда,
толзорга яқин девордаги «Фельдшер Боқизода» деган ёзувга
кўзи тушди.

Баданига аллақандай илиқ нур югурди. Одатда бегона
жойда бирон яқинини, жигарини, ҳамдардини учратганда
шундай ҳис пайдо бўлади кишида. Яна бу ким денг — нота-
ниш бўлса ҳам фельдшер. Ҳақимжоннинг қўлтиғига киради-
ган ҳамкасаба, бамисоли бир данакнинг қўшалоқ мағизи.

Паноҳ тортиб кирмоқчи бўлди. Қараса, эшик зулфини-
га нокдай қулф солинган. Оёқ-қўли бўшашиб, эшик санаб
кетди.

Кучада симёғочлар қаққайиб турган бўлса-да, негадир
электр токи йўқ, ёлғиз қироатхона рўпарасидаги чироқча
майишиб, тоб ташлаб ётган ром-эшикларга хирагина нур
сочиб турибди. «Тавба,— хаёлидан ўтказди Ҳақимжон,— уруш-
дан кейин қурилган уйларнинг томи ёпилибди-ю, нечук
қироатхона битмабди?»

Битта-битта қадам ташлаб борар экан, ёнидан нотаниш
одамлар ўтиб қоларди. Дабдурустдан у бир нима деб сўраш-
га ийманар ТошМЙни битириб, қишлоқларингизга доктор
бўлиб келдим, дейишга мақтанчоқлик бўладими, деб истиҳо-
ла қиларди. Бораётиб, касалхонанинг ўрнини ҳам чамалаб
қўйди ўзича. Қани энди тантилик қилиб, мана шу жойни
ола қолинг, дейишса? Қизиқ, уста кўрмаган шогирд ҳар
мақомга йўрғалар дегандек, нималарни хаёл қиялпти.
Бордию колхоз раиси: «Мен сиз айтган анойи раҳбарлардан
эмас. Одам ҳам сувни кўрмай этик ечадими? Олдин бир ҳу-
нарингизни кўрсатинг, мулла йисин, мойин тутун қайтарасиз»,
деса-чи, ер ёрилиб, ерга кириб кетди.

Ундай desa Ҳақимжон қишлоққа сувнинг тинчлигини итга-

ни, офтобнинг иссиғида дам олгани келибдими! Докторлик қовун сайлимидики, дўппини яримта қилиб юрса! Раисда ҳам пича инсоф бордир, наҳотки бир гап билан умидларини чил-чил қилса? Тўғри, ҳаёт — курашишдан иборат. Умар Хайём «Садафда йиғилиб, қатра дур бўлур», деб бежиз айтмаган. Қилич тошда, одам ишда қайралади. Умргузаронлик шаҳарда ҳам, қишлоқда ҳам бир. Лекин бу ерда гап яхши-ёмон яшаш ҳақидамас, муродга етиш, ҳаётда из қолдириш ҳақида кетяпти. Одамнинг соғлиги хирожининг молидан қиммат. Ундан на зар ва на заррани аяйди давлат!

Ҳақимжон ҳушёр тортди. Кўксойда сувлаб бўлгач, тўп-тўп бўлиб тарқалаётган пода орқасидан борди. Ола сигир билан бир бўрдоқини ҳайдаб келаётган икки кишига кўзи тушди. Бири — чолворининг почасини қайтариб олган самбитдай бола, иккинчиси — офтобда қорайиб кетган, ҳарбий гимнастёрка билан эски шим кийган, юзида ямоғи бор, қошлари сийрак, ўттиз беш ёшлардаги йигит эди.

— Ҳорманглар! — Ҳақимжон чамадонини ерга қўйди. — Кечирасизлар, раисни қаердан топсам бўларкин?

— Қайси яйис? Бу ерда иккита яйис бой. Бийи аямла, яна бийи дадамла, — деди бола кемтик тишларини кўрсатиб. Боланинг тили чучук, икки чақмоқ қанд ташланган чойдай ширин эди! «Р» товушини айтолмай, ўрнига «й»ни ишла-тиши ҳам аллақандай жозиба бахш этиб турарди.

Ҳақимжон нима деб жавоб беришини билмай қолди. Фарғонадалигида: «Сиз борадиган қишлоқда иккита раис бор» дейишган эди унга, қайси бирини сўрасин?

Уртадаги сукутни яна ўша боланинг бижиллаши бузди:

— Визага боя қолинг, амати!

— Бойвачча! Меҳмон акамлар раиса опани сўраётганлари йўқ. Раис бувани, яъни масалан, дадангизни сўраяптилар, — деб ёнидаги киши гапга аралашди-ю, — қани муллака, бир танишиб олайлик, асли менинг отим Тоғабек, аммо оёқ, қўлимнинг чаққонлигидан Булутбой ака «Лаббайтоға» деб юборганлар. Шу-шу немим эл орасида «Лаббайтоға» бўлиб қолди! — деди. Кейин:

— Эй, мулла ака, қани юринг, кетдик. Қайси бирига борсангиз ҳам раис! Бири — колхозга, иккинчиси жамоатга. Бир ҳовлида туришади. Эр-хотинлар. Лекин ахборингиз учун айтиб қўйай, шу кунларда раисамиз Зухра опанинг машқлари паст. У киши билан колхознинг вақтли раиси Булутбой ўртасида кичкина низо бор, иккалалари келишмайди...

Ҳақимжон дабдурустдан бир нима дейишга қийналди. Ё бу ўта соддалик, ё муғамбирлик деб ўйлади. Жавобига қара-

ганда Лаббайтоға счиққунгил, дали-гули одамга ўхшайди. Йўқса, биринчи марта кўраётган кишисига гапнинг бунчалик авра-астарини ағдариб ташламаган бўларди.

Лаббайтоға иягини бирпас силаб турди-да:

— Қани, кетдик, меҳмон!— деди Ҳакимжоннинг чамадонини елкасига қўйиб.

Тили чучук бола меҳмоннинг хушбичим қиёфасига ва бу қадди-қоматига мос тушмаган оқсоқланишига тикилиб, бир дирлаб борарди:

— Амати, мени отим Ботий, сизни оттиз нима? Қимсиз ўзиз?

* * *

Нақшинкор дарвозали остонага етганларида Ботир: «А-я-я!» деб қичқирди. Ҳовлидан келган «ҳў-ў» садоси баланд девордан ўтиб, кўчадаги кўктерак япроқлари ичига сингиб кетди. Кўп ўтмай эшик очилиб, истараси иссиқ аёл пайдо бўлди остонада. Қадди-бастига ёпишиб турган намозшомгул нусха атлас чарос кўзларини, қошларидаги қалин ўсмани тагин ҳам бўрттириб турарди.

Ҳакимжон бир қарашдаёқ қирқдан ортиқ бермади. Агар қорачиқларидаги нафис бир мунг бўлмаганида бундан ҳам ёшроқ ва янаям яшнаб кетган бўлармиди у.

— Келсинлар, меҳмон, келсинлар!— деди аёл. Фарғона аёлларига хос назокат билан салом-алиқдан кейин.

Аёлнинг ёнида ёногининг чўғи тарам-тарам, сочлари толим-толим шаҳло кўзли қиз турарди. У маргилоннинг гулна-мозшом атласидай товланарди. Шўхлиги кўпроқ одобга мойил, табиатида болаликка хос бегуборлик хислатлари барқ урарди. Ботир бора солиб қизнинг этагидан тортди ва жон-қолига қўймай Ҳакимжонга таништира бошлади:

— Амати, бу Юлдуз опамла, мана була аямла,— деб ўзини аёл бағрига отди.

Ҳакимжон қўл бериб кўришди.

— Янглишмасам, жамоа раисаси Зухра опа бўласиз. Сизнинг тўғрингизда жуда кўп яхши гаплар эшитганман Фарғонада.

— Ҳа, раҳмат, хуш келибсиз, меҳмон!

— Хушвақт бўлинг!

Зухра опа Ботир «Юлдуз опамла» деб таништирган қизга мулойим нигоҳ ташлади. «Меҳмон аканг билан кўришмай-санми!»— дегандай туюлди Ҳакимжонга бу қараш.

Юлдуз ерга қараб саломга эгилди.

Шунчалик латофат бахш этган табиат бир тантилик қилиб жоду кўзларини қуюқ қошлар соясига яширмаса нима қиларди ахир!

Ҳакимжон қизнинг қўлини олди-ю, «гуп» этиб кафтига ҳарорат югурди. Эти жимирлаб: «Иситмаси бор-ку» деган ҳаёл ўтди кўнглидан, сўнг зимдан яна унга нигоҳ ташлади: ҳассос табиатнинг тантилигига қойил қолди, киприкларининг узунлиги, юзларининг ўта қизиллиги юрагига шубҳа солди... «Наҳотки, ўша дардга йўлиққан бўлса...» Унинг ҳам кўзи Ҳакимжонда эди. Меҳмон нима деярини билмай гўлдиради:

— Раис керак эдилар...

Юлдуз маъюс жилмайди. Бу кулишда ҳам иффат, ҳам жозиба ва айни бир пайтда севикли қизнинг севгилисига қилган пинҳон нозу карашмасига ўхшаш бир нарса ҳам маъжуд эди.

— Дадамлар курортдалар.

Ҳакимжон ҳамон ўзини ўнглай олмай:

— Дадам курортдалар денг? Қачон қайтадилар?— деб сўради. Юлдузхоннинг ўрнига Зухра опа жавоб берди.

— Қани энди тезроқ қайта қолсалар,— товуши синиқиброқ чиқди.— Қримдалар. Тунов кун хат келувди. Уч-тўрт ойда бориб қоламан, дебдилар. Уруш қурсин, ўша ёқда дардга чалиниб келганлар...

Шу гапни айтаётиб, Зухра опанинг нафаси тикилди. Кўзларида гилт-гилт ёш ҳалқаланди.

«Уруш» сўзи Ҳакимжоннинг ҳам дамини кесди. Орага ноқулай жимлик чўкди. Она-бола лол тикилиб турарди. Ҳакимжон Юлдузга яна зимдан назар ташлади: киприклари узун, кўзларининг қорачиғи ўткир. Икки ёноғи туртиб чиққан, юзи хол ташлаган жоноқи олмани эслатарди.

— Айланай, меҳмон, остонада туришингиз нимаси! Қани, ҳовлига марҳамат!— Ҳакимжоннинг хаёлини Зухра опа бўлди.

Ҳовлига оқшом салқини инган, гуллар ҳиди анқийди. Шовиллаб оққан ариқ лабидаги чорпоядан жой кўрсатишди. Ҳакимжон ўтириши билан Лаббайтоға: «Омин, Бўтабек акамлар соғайиб қайтсинлар!»— деб фотиҳа қилди.

— Илойим айтганингиз келсин!— деди Зухра опа.

Фотиҳадан кейин она-бола ўрнидан турди. Зухра опа тўғри ровонга ўтди. Юлдуз ошхонага қайрилди. Лаббайтоға ҳам: «Сизга омонат, мен ҳозир», деб қўзғалди.

Чорпояда Ҳакимжоннинг бир ўзи қолди. Хуштабиат, осуда манзара таъбини равшан қилди. Ҳордиғи ёзилди. «Қиш-

лоқда қозик қилиб қоқиб қўйишса ҳам туролмайсан. Марказдан узоқ, асовлашиб кетиш ҳеч гапмас», деб таъна қилган бир хил ўртоқларининг «фалсафаси»ни эслаб, ичида кулди. Эсиз, эсиз... Дераза тагида ўсган тувак гул оламнинг кенглигидан қандай баҳра топсин!

Ҳакимжоннинг кўзларини қашқарча айвоннинг жиҳозлари сеҳрлаб қўйди: деворда чўғдай гилам, тахмонда шоҳи-атлас кўрпа-кўрпачалар, жавонда заррин китоблар. Аммо уруш аралашиб битмай қолган бўлса керак, уйларнинг эшик-деразалари мойланмай, тарақлаб ётарди. Томорқага чиқадиган йўлак болохонаси деразасиз, кўримсиз эди. Лойсувоқ томларни лолақизғалдоқ босиб, бўғотлари титилиб ётибди.

Йўл юриб толиққаниданми, Ҳакимжоннинг кўзи илиниб қолибди. Бир вақт қараса, ёнбошида пар ёстик, ўртада дастурхон тузалган хонтахта. Лаббайтоға ҳам шу ерда, чой қайтариб ўтирибди.

Зухра опа кулимсираб:

— Йўл юриб ўрганмаган одамга қийин, илик қурийди,— деди.

Лаббайтоға Юлдузга тегажоглиқ қилди:

— Булутбой акамлар чилим чеккандан кейин ичадиган, чумчукнинг оёғи ботмайдиган чойдан дамламабсиз-ку, Юлдузхон!

Лаббайтоғанинг гапи ҳазил-мutoйиба тарзида айтилган бўлса-да, бегона киши олдида Юлдузга огир ботди. Юзига кизиллик югурди. У «ҳозир...» дегандай ошхонага йўналди, бир зумдан сўнг бошқатдан чой дамлаб чиқди. Ҳакимжоннинг ёнига сочиқ қўя туриб:

— Мулла ака, умивальникка сув солдим. Ювиниб оларсиз,— деди.

Ҳакимжон Юлдузга тикилди-ю, индамай атрофга аланглади. «Мана, бу ёқда умивальник», деб йўл бошлади Юлдуз. Уни ёлғиз қолдириб, изига қайтаркан: «Меҳмон ким экан, ая, билдингизми?» — деган саволи Ҳакимжоннинг қулогига чалинди. Зухра опа: «Исполком ё райкомдан келган вакил бўлса керак», деган жавоб қилди. Лаббайтоға эса: «Соқи-сумбатига қараганда областдан, балки унданам нари, марказдан бўлса керак, жужунча шими, қотирма кўйлаги, чалопмингга ўхшаш сават шапкаси, бўйнидаги галстуги тўғри Москвадан келган одамни эслатади», — деди.

Ҳакимжон артиниб чорпояга ўтди. Гуё ўртадаги гап-сўздан хабари йўқдек, босиб-босиб кўк чой ичди, бурдаланган нонни шиннига ботириб еди, ўрнидан туриб, қўлини куксига қўйганча таъзим қилди:

— Қани, энди чинакамига танишиб қўяйлик, доктор Ҳакимжон Нажмиддинов,— деди.

— Доктор!..

Она-бола аграйиб қолишди. Зухра опа шошилиб:

— Вой, докторман денг, Ҳакимжон!—деди-ю, Юлдуз билан кўз уриштириб олди.

— Ҳа, докторман, қишлоғингизга ишлагани келдим!

Зухра опа мамнун жилмайди:

— Касалнинг тузалгиси келса, ҳаким ўз оёғи билан келар экан...

Сухбатга фақат Юлдуз аралашмади. Уни бошқа нарса ўйлатиб қўйган эди, онасига шивирлади:

— Ая, меҳмон кўришаётиб, менга жудаям қаттиқ тикилди-я...

Зухра опа ярқ этиб Ҳакимжон томонга ўгирилди. Ажинларидан йилтираган терни дуррачасининг учи билан артар экан, Лаббайтоғага қушқараш қилди.

Лаббайтоға бу қарашнинг маъносини тушуниб, аввал зардаст кенг елкаларини учирди, кейин ваҳимага тушган киши овози билан ҳовлиқиб сўради:

— Ростданми?.. Қўлимни ушлади, дедингизми?

Зухра опанинг орияти келиб, уни қайириб ташлади:

— Упканг йўқ-да! Намунча ҳовлиқмасанг подадан илгари чанг чиқариб! Қиз боланинг номуси шиша бўлади-я!..

ИККИНЧИ БОЕ

ИХЛОС

Кечаси билан Ҳакимжоннинг лабига учуқ тошиб чиқди. Лаббайтоғанинг ўринсиз қилган учиригидан кўнгли ғаш бўлди. Гўё унинг гаплари ҳақиқату Юлдуз маломат юки остида қоладигандек, тун бўйи ўз ёғида қоврилиб чиқди.

•Туппа-тузук соқол-мўйловли киши уялмай, Юлдузга: «Қўлингни ушлагани ростми?»— деди-я! Ё менинг олдимда Юлдузнинг ғурурини ерга букмоқчи бўлдимми? Балки ўзининг Юлдузга кўнгли бордир. Балки совуқ қилиғи билан ораларингизга низо соламан, деганидир бу? Ёки қизнинг қалбига қўл солиб кўрмоқчимикин?»— Шуларни ўйлаб дилдунёси қоронғи бўлиб кетди. Асаби таранглашди. Лат еган оёғига оғриқ кириб, тиззасини ушлади-ю, докторликка ўқиганига ҳам пушаймон бўлди. Бошқа хотиржам касб қуриб кетганмиди? Ота касби—дурадгорликка қизиқса бўлмасмиди? Юлдузнинг қули иссиқ-совуқми, иситмаси борми-йўқ,

ранги рўйига тикилиши шартмиди? Наҳотки мана шу маъсума... Уша... дардга гирифтор бўлса!.. Йўқ. Илоҳим тахминдан адашган бўлай. Лола юзи, чўлпон кўзи насиб қилганига буюрсин!

Ундай десам, қўлимни куйдирган кафтининг ҳарорати-чи? Ёки қишлоқ одамларининг меъжози шунақа иссиқ бўлармикин? «Юлдузхон,— деди ичида,— қўлингизнинг ҳарорати диллингизнинг тафти эмас. Сизда ҳам дадангизнинг изтироби бор...» Тахминим тўғри чиқса, дардига малҳам бўла олармиканман! Аммо буни қай алфозда зеҳнига етказсамикин? Чўчимасмикан? «Сувни кўрмай этик ечибсиз, ўртоқ доктор!»— деган маънода ранжиса нима деган одам бўламан!

Ҳакимжон врачлик бурчи билан муҳаббат алангаси ўртасида қолди. Юлдузнинг кифтига сиғмайдиган кокиллари ни хушбичим, бақувват гавдасининг тўлғанишларини кўз олдига келтирди тағин: «Одамнинг зуваласи қанча пишиқ бўлмасин, у ниҳолчаларга ўхшаш жуда мўрт нарсас, ҳали мен уни оғир дардга чалинган бўлса керак, деяпман-ку, баъзан битта тумов ҳам кишининг ёстиғини қуритади!»

«Наҳотки, шунчалик латофат бахш этган табиат тантилик қилиб, мана шу жоду кўзларини ўз ҳимоясига олмаса... Кўнгил боворини бирдан ҳувиллатиб, дардига шифо топиб бермаса ахир!»— деб ўйлади Ҳакимжон.

— Нонуштага тушмайсизми?— Зухра опа илтифот қилди пастдан туриб, Ҳакимжон турган болохонага қараб.

Ҳакимжоннинг кўнгли хил ёришгандай бўлди.

* * *

Докторнинг қишлоққа келганига ҳам, мана, ҳафтадан ошиб қолди. У Зухра опанинг гапини ерда қолдирмай, тайинли бирор жой топилгунча, шу ерда, болохонада Лаббайтоға билан бирга яшаб туришга рози бўлган эди. Аммо у ҳали ҳам бу ернинг паст-баландига ўрганолмас, ё кеч ётиб, саҳар турар, ёқуд эрта ётиб кеч турарди. Шу топда бўлса, осмон қизариб, кун ёришиб кетганда кўзларини ишқалаб зўрға турди. Болохона деразасини ланг очиб, эрталабки ёқимли офтоб, тиниқ ҳавода узоқ тин олди. Ҳовлига тушиш тараддудида зинапояни босган эди, мушукчасини хомуш силаб ўтирган Юлдузга кўзи тушди. У дик ётиб ўрнидан туриб Ҳакимжонни колхоз идорасига, Булутбой олдига боришини эслатди.

Дарвоқе, Ҳакимжон қишлоққа келгандан бери Булутбой

билан кўриша олмай боши қотиб юрган эди. Орзиқиб кутилган дам келганидан қулф-дили очилиб кетди.

Колхоз идораси. Тўрт томони пахса билан ўралган, ўртаси ўрикзор. Муҳориба йиллари бионинг қаровсиз қолган девор-тошлари нураб ётарди. «Касалхонабоп жой экан», деб ўйлади ва хаёлидан ажойиб бир манзара ўта бошлади: ёғочдан тарашланган шийпон. Раънолар шода-шода гунчалаган. Чиллаки гилос шиғил пишиб, чумчуқлар тумшуғидан тушиб қолганлари ерда чумолига таланиб ётади. Баланд сўриток тагида узун стол, ҳар ер-ҳар ерга скамейкалар қўйилган. Идорага кираверишдаги пешайвон устунига илиб қўйилган карнайдан ёқимли куй таралаяпти.

«Правление раиси Бутабек Рустамбеков» деб ёзилган кабинет эшиги олдида тўхтади Ҳакимжон. Тарқоқ хаёлини йиғиштириб, эндигина эшик бандини ушламоқчи бўлиб турган эдики, эшик «тақ» этиб очилди. Биров юзига шапалоқ ургандай бўлди. Ичкаридан лавлагидай қизариб Лаббайтоға чиқаяпти.

— Булутбой ака бор эканларми?— сўради Ҳакимжон.

— Ҳа, борлар. Луқмон келади деб икки соатдан бери «йўлингизга кўзи тўрт бўлиб ўтирибди».

Лаббайтоға орқасига қайтиб кабинетга кирди, хиёл ўтмай қайтиб чиқди-да:

— Хўжайин, мен соппа-соғман, дўхтир бекорга овора бўптилар,— деганча қўлидаги чилим сархонасини ўйнаб ҳовлига чиқиб кетди.

Ҳакимжоннинг кўзларида истеҳзо чақнади. Зардаси қайнаб, эшикни шартта очганини билмай қолди. Хона ичида бурқсиб ётган тамаки ҳиди димоғига урилди. Кўнгли беҳузур бўлиб: «Мумкинми?» деди. Саволига жавоб олмаса ҳам ичкарига кириб, бўш стулга ўтирди.

Булутбой Ҳакимжоннинг саломига зўрға алик олди. У қозғоларнинг четига қалам туртиб ўтирарди. «Мунча ҳавоси баланд бўлмаса, димоғи тошни ёради-я!»— деган фикр ўтди Ҳакимжоннинг кўнглидан.

Бир маҳал Булутбой ингичка иягини кўтарди. Қошларини чимириб, тирсакларини столга тиради, кейин, негадир бошини сарак-сарак қилди. Бурнини жийирганнамо сўз қотди:

— Келинг, Луқмони Ҳаким, хўш... сабил, хизмат, қулогим сизда, гапираверинг!

Ҳакимжоннинг бир нима дейишга тили айланмай турган эди, кимдир, колхоз аъзоларидан бўлса керак, Булутбойнинг қулогига шивирлади.

Булутбойнинг зардаси қайнаб кетди:

— Сабил, ер ҳали етилмаган-ку! Тупроқнинг киндигига офтоб ўтмай туриб чигит экиб бўладими? Айтиб қўй Ризаматга, номаъқулчилик қилмасин! Жудаям билимдонман, деб одамларни бозбозга солмасин! Гапга кирмаса, пачағини чиқариб қўяман. Ҳа, сабил, совунимга кир ювмабди ҳали! Ким айтади сени партком Дадақўзи деб, гапингни ўтказолмасанг, хумпар!

Дадақўзининг туси ўзгариб, чопиб чиқиб кетди.

Булутбойнинг гаплари Ҳакимжоннинг қулоғига совуқ елдек урилди. Гуё бемаҳал гармсел турди-ю, кеча Ҳакимжон колхоз даласида кўрган лола-гулларни, нимжон ниҳолларни таг-томири билан қовжиратиб кетди. Ёмоннинг бир қилиги ортиқ, деб шуни айтсалар керак-да! Булутбой ҳар сафар «сабил» сўзини «са-би-л» деб чўзиб, виқор билан талаффуз қиларди.

Хуллас, Булутбойнинг хатти-ҳаракатлари Ҳакимжонга ўтиришмади. Боядан бери кутиб турганини шама қилиб, томоқ қириб йўталди. Булутбойнинг ҳам гаши келди. Кузларини Ҳакимжонга қадади. Бир-бирларига тикилиб қолишди. «Иш билан келгандим, қишлоқда касалхона очсак дейман. Ўзингиз бош-қош бўлсангиз», — деб Ҳакимжон гап бошлаган эди, у бирдан «чилиш», деб бақирди. Ҳеч кимдан садо бўлавермагач, Ҳакимжонга тўнғиллаб қолди:

— Сезиб турибман, сабил, бу ерга ҳеч ким ўйнагани келмайди. Ҳозир посевной вақти. Касалхонага бош-қош бўлагидан одамни топибсиз-ку, тагин нима керак!

Ҳакимжон Булутбой қилган қочириқнинг маъносига тушунди. Бу Зухра она шайнига айтилган гап эди. Касалхона менга эмас, унга керак дегани эди. Ҳатто, сўз орасида: «Доктор кирган уйдан касал қочади, ем ейдиган охуригизни билиб, Зухраникига жойлашибсиз, гапни калта қилинг», деди.

Ҳакимжон ҳам жангу жадал кўрган одам эмасми, ўзига етганча чўрткесар эди, у ҳам бўш келмади. Ётиб қолгунча, отиб қол қабилида, Булутбойнинг гапини оғзидан олиб, ёқасига ёпиштирди:

— Қайси раҳбар элга фидокор бўлса, шифокор ўшани кўн-да...

— Демак, сабил, сизга бу қишлоқда Зухра элжон раҳбар экан-да?

— Ҳа-да, ахир касалхона очиш шахсий масаламас, умумий масала, деб қабул қилдилар мени.

— Ҳали касалхонани сиёсий масала ҳам дерсиз!

— Булмасам-чи, бизнинг мамлакатда бу сиёсий масала. Инсоннинг тан соғлиги — давлатнинг вақтинчоғлиги!

Улар бир-бирларига тикилиб қолишди...

Телефон жиринглаб, Булутбой кўзларини олиб қочди. «Ҳа, сабил, мен,» деб трубкани қулогига тутди. Кейин бирдан турки ўзгарди, юзларига сохта табассум ёйилди:

— Э-э, ўртоқ Сардоров! Райкомларингизнинг секретари-ман, демайсизми! Қаранг, овозингиздан ҳам танимабман. Ассалому алайкум, мени кечирасиз. Соғ-саломат қайтдиларми, бола-чақалар ўйнаб-кулиб юрган эканми? Ҳайтовур, тузуккина дам олдиларми? А, лаббай? Бутабек акамлар ҳам Қримни обод қип юриптилар, денг? Раҳмат, раҳмат. У кишининг соғлиқлари жойидами? Демак, икковларингиз бир жойда бўлибсизлар-да?! Бир санаторий-ю, ҳар хил жойда турдик, денг? Соз, соз! Лаббай? Колхоз ишларими, ёмонмас. Посеёнойни суриб турибмиз. Арпа ҳам ўроққа кеп қолди. Сабил, чигит экишни... узоғи билан икки ярим кунда юмалоқ ёстиқ қип ташлаймиз. Кечикипсизлар, дейсизми? Энди ўзингиздан қолар гап йўқ, ўртоқ Сардоров. Тоғ ҳавоси дегандай. Иккинчидан, билак кучи ҳам кам, орамизда ишга ярамайдиган ногиронлар ҳам бор. Ҳа, райком топширигини сўзсиз бажарамиз, юз фсиз қилиб бажарамиз, ўртоқ Сардоров!

Булутбой телефонда гапириша туриб, бир лаҳзада шунча турландики... Унинг хатти-ҳаракатини зимдан кузатиб ўтирган Ҳакимжон ҳайратланишини ҳам, бир нима дейишини ҳам билмасди. Трубкани жойига қўйиб, яна бирпасда аввалги ҳолатига қайтди. Гапиринг, дегандай Ҳакимжонга ўгирилди. Ҳакимжон яна ишлагани келганини писанда қилди. Булутбой тутатиб кетди, трубкани кўтариб:

— Исполком муовинини беринг, — деди ўшқириб, — Бобониёзовми?

Бирдан телефон узилди. Булутбой салом деганича гапи бўғзида қолди.

Ҳакимжоннинг диққати ошди. Ҳаёт уммонида иккалалари ҳам бир зарра, лекин зарра қўлидан кўп нарса келиши мумкинлигига имоним комил эди. Ўзига-ўзи тасалли берар экан, яна кетма-кет телефон жиринглади.

— Яхшиям ўзинг телефон қилиб қолдинг, жиян. Боя, Луқмон тўғрисида қўнғироқ қилувдим, телефон бузилиб қолди. Ўзи нима гап дейсанми? Исполком муовини сен бўла туриб, «нима гаплигини» мен билайми? Шу дейман, сабил, районда бўлаётган кўп ишлардан беҳабарга ўхшайсан. Ўзинг биласанки, колхозимиз урушдан тутдек тўкилиб чиққан.

Қишлекда ноиҳур етмаётгандек, яна сабил, облздрав дўхтир юборибди. Уша облздравга тайинлаб қўй, қарорни бошқача ёзсин. Бизга, сабил, битта пилшер — диламбазанет ҳам етиб ортади. Бўтабек келмагунча бир ўзим ҳал қилдмайман буни. Нозик масала. Чиқими кўп. Раҳбар бўлгандан кейин ҳар ишни етти ўлчаб, бир кесмасанг бўлмайди. Ахир, биласанки, бу ердагилар мени омонат раис дейишади! Нима? Дўхтир қаерда дейсанми? Сабил, олдимда ўтирипти. Жуда баланддан келяпти ҳалитдан. Ўзига қўйиб берсанг борми, колхоз идорасини ёнки қироатхонани тузатиб касалхонага айлантиради. А, лаббай? Бу гапни ким ўргатди, дедингми? Ким ўргатарди, маҳмадана Зухрадан чиққан. Яна, сабил, касалхона учун дов-дастгоҳ сотиб оберасиз, дейди. Ҳалиги, нима эди? Хах, сабил, халат-палат, аппарат-сапарат... Эй, қўяврасан, жиян! Сабил, бу Луқмон атторнинг қутисиди йўқ гапларни айтяпти.

«Нега Бўтабек ака ўз ўрнига Зухрадай олов оладиган чўғни эмас, Булутбойдай пуфласа хокандозда турмайдиган кулни қўйиб кетди? Шунни айтар эканлар-да, одам танлаш деб. Молнинг олasi устида, одамнинг қораси ичида!..» деган ўй ўтди Ҳакимжон ҳаёлидан.

Шундай эса-да, у:

— Ўзингиз доктор кирган хонадондан касал қочади, дедингиз. Масала ҳал бўлгунча улов беринг, хонадонларни айланиб чиқай, — деди юмшаган бўлиб.

Булутбой ҳаяжонини сездирмаслик учун ўтирган жойида қўзғалиб-қўзғалиб олди-да, ўзини ўнглаб туриб сўради:

— Исм-шарифлари?

— Ҳакимжон Нажмиддинов.

— Ҳакимжон... Ҳакимжон... — Булутбой номини бир неча бор айлантириб, бирдан хахолаб юборди:

— Э-эй, Луқмони Ҳакимман денг!

Ҳакимжон зардасига чидай олмай бир қимирлаб қўйди. Булутбой яна саволга тутди:

— Луқмон дегани, ҳалиги Синога ким бўлади?

— Луқмон — юкон олими. Ун тўққизинчи асрдан анча бурун ўтган. Абу Али ибн Сино эса ватандошимиз, асли бухоролик.

— Шундсқ денг? Ҳали, сабил, ўзларининг юртлари Бухороми?

— Йўқ, тошкентликман.

Биринчи тўқнашувдан Ҳакимжон Булутбойнинг қанақалигини бир чап беришданоқ билиб олди. Зуваласи хом, фирби кўп, ўзидаги қўпол кучга бино қўйган одам эди у...

Зухра опа: «Булутбойга учраб овора бўлманг, нимаики керак бўлса ўзимиз тўғрилаймиз», деб бекорга айтмаган экан, деди ичида.

Ҳакимжоннинг ҳафсаласи пир бўлиб турган эди, Булутбой: «Бу ер колхоз идораси, от керак бўлса жамоага учранг!» — деди ва жамоа котибига телефон қилди:

— Ҳой Зокирамин? Менга қара, сабил, ҳозир Луқмон олдингга боради, арз-додини эшит. Участкаларни айланариш, уйма-уй юриши учун от эгарлаб бер!..

Ҳакимжоннинг кўз олди қоронғилашиб, кабинетдан қандай чиқиб кетганини билмади...

УЧИНЧИ БОБ

ГУЗАЛЛИК НАШИДАСИ

Қишлоқ айланиб юрган Ҳакимжон шифохона очиш ҳақида Булутбой бирор хушxabар айтганмикин, деган ниятда Зокираминнинг олдига кирмоқчи бўлди. Жамоага яқинлашганда қарға қарғанинг кўзини чўқимаса керак, деган мулоҳазага бориб, орқасига қайтди. Тўғриси, оёғи тортмади. Зокирамин билан учрашгани нимагадир рағбати йўқ эди.

Йўлни ўзгартириб, Юлдузларнинг эшиги олдидан чиқиб қолганини ўзи ҳам билмай қолди. Том бошида турнақатор тизилиб, Юлдуз билан гап отаётган қизларга кўзи тушди:

— Ҳой Юлдузхон, бу ёққа чиқинг, одам одамга ғанимат. Ўзингиздан тиниб қолдингизми, биз томонга йўламай қўйдингиз!

— Сайёрахон, ўзингиз туша қолинг. Аллакимларга ўхшаб том бошидан мўралаб ўтирганингиз нимаси?

Қизлар бир-биридан ҳазилкаш эди. Суҳбатларига халал бермай, деб Ҳакимжон йўлакда туриб қолди. Қизларнинг бири кўрди шекилли, «вой» деб юборди. Кабутар галаси ҳаёга кўтарилгандек, дув этиб тарқаб кетишди.

— Ҳой, қаёққа, тўхтанглар, — деб орқаларидан борди Юлдуз. Қизлар жавоб бериш ўрнига Ҳакимжон томонга кини-ишора қилишди.

Юлдуз қизариб-бўзариб чопганча томорқага чиқиб кетди. Ҳакимжон ҳам уялинқираб айвонга ўтди. Зухра опага кўзи тушди. У Ҳакимжонни кўрмай, елкаси билан деворга суян-

ганча райижроком раиси муовини Бобониёзов билан телефонда сузлашарди.

— Ҳа, лаббай, Луқмонми, Луқмончами, барибир эмасми? Ахир қишлоғимизга доктор ҳам керак. Касалхона ҳам! Шунни айтиб қўйингки Булутбой акага, докторхона учун жой топилмаса ҳовлимни бўшатиб бераман.

Зуҳра опа трубкини қўйиб, қаддини ростлади.

— Салом опа,— деди Ҳакимжон икки қўлини кўксига босиб.

— Келинг, доктор, келинг,— жилмайди Зуҳра опа.— Телефонда гапиришган одамнинг битта сўзи наشاء қиляпти менга.

— Қанақа сўз экан?

— Уйда ўтиравериб зериккан бўлсам, томорқага райхон экиб ҳидлаб юрармишман, ўсма экиб, қошга қўярмишман. Ўзимга оро берармишман, чиройли бўлармишман.

— Шунақа денг?! Гўзаллик нашидаси шунда эмишми?

— Эй, уларни қўяверинг. Кўлдан бери аҳвол шу,— деди бўғилиб.

Ҳакимжон Лаббайтоғанинг Зуҳра опа билан Булутбой ўртасида низо бор, деган гапининг маънисини чақа бошлади.

— Сизга айтсам, докторжон, далани соғинганман. Менинг ўрним асли далада.

— Далада бўлса, нимага чиқмайсиз? Ё тўсқинлик қилишяптими?

Зуҳра опанинг юзига қизиллик югурди.

— Менга қолса, бир кун ҳам турмай чиқиб кетардим. Амакиваччалар ҳоли-жонимга қўядими?

«Амакиваччалар»нинг кимлигини эзмалик бўлса-да, суради Ҳакимжон:

— Ким у «амакиваччалар» деганингиз?

— Каттаси Булутбо-ю, кичиги райижроком раисининг ўринбосари Бобониёзов.

Ҳакимжон «шунақами» дегандай, Зуҳра опага ер остидан тикилди. У боши билан тасдиқ ишорасини қилиб тушунтира кетди:

— Бунинг тарихи узоқ. Бўтабек акангизнинг фронтдан орттириб келган касали бирдан қўзгаб, аҳволи оғирлашиб қолди. Упкаларини шамоллатиб қўйган эканлар, докторлар зудлик билан санаторийга жўнатиб юборишди. Мени эса, қўярда-қўймай, ҳам жамоага раис, ҳам Булутбойга муовин қилиб қўйишди. Йўқ, менинг жойим далада, бригадирлигимни қилавераман, десам ҳам қулоқ солишмади.

Баъзи бир колхозчилар: «Йўқ, бизга Булутбой тўғри келмайди! Зуҳра опанинг ўзи етади», деб туриб олишган эди, Бобониёзов: «Эй, қўрқманглар, Булутбой вақтинча. Бўтабек

ака келгунларича ўрнига раислик қилиб туради. Район ташкилотлари ҳам шунга рози», деб кўлчиликини гафлатда қолдирди. Бўтабек акангиз бу хабарни Қримга дам олишга борган райкомнинг биринчи секретари Сардоровдан эшитиб, қаттиқ хафа бўлибди. Булутбой колхозни чуқтириб қўяди, халқ манфаатини эмас, ўз нафсини ўйлайдиган бетайин одам, дебди. Унинг ўрнига ишнинг кўзини биладиган ғайратли ёшлардан раис қилиб сайланса яхши бўларди, дебди. Лекин Булутбой тулки-да. Бошида анча тузук ишлади, мен билан ҳам ҳисоблашди, колхозчиларга ҳам, раҳбарларга ҳам ўзининг яхши томонларини кўрсатди. Кети... Э-э, нимасини айтасиз, кети расвойи раддибало бўлди-қолди. Мана, энди ҳамманинг дили хуфтон.

Зухра опа демоқчи, дунёда ҳамма дарддан дилсиёҳлик ёмон. Раислик лавозимига бало-қазодек ёпишиб олган Булутбой, кейинги вақтларда Зухра опани менсимай, сизнинг ишингиз жамоа деб, колхоз ишидан четлатиб қўйди. Ҳолбуки, у колхоз тузилган ўттизинчи йиллардан бошлаб қишлоқ аёлларининг байроқдори бўлган. Уша оғир йилларда Бўтабек тузган мана шу колхозда звено бошлиғи бўлиб ишлаган. Мана энди Зухра опа жонидан азиз кўрган колхоз қариндош-уруғчилиқ қурбони бўлиб, оқсаб ётибди.

Бободехқонлар пахтани энг инжиқ экин, деб айтишарди. Бу нозик экиннинг сирини билмаган хирмон уя олмаслигини Зухра опа ҳам яхши тушунади. У бригадирлик қилган пайтда шу колхозда эллик центнерчиликни кўтариб чиқиб, довуғи Кремлгача етиб борган эди. Ҳамма номини ҳурмат билан тилга олар эди. Охири амакиваччалар бир бўлиб, уни жамоага раис қилиб сайлашди-ю, севган иши — пахтачиликдан четга чиқаришди.

Доктор «чакки бўлибди» деган маънода бош чайқаб қўйди. Зухра опа жавоб бериш ўрнига чуқур «ух» тортди. Ҳозир ичига чироқ ёқса ёришмасди.

* * *

Ҳакимжон Булутбойдан қўлини ювиб, қўлтиққа урди. Аламини мутолаадан олди. Мана, у ҳозир ҳам китоб кўриб, хаёлга чўмиб ўтирибди. Китоб ўқиганда ҳам баъзи бировлар сизгари пала-партиш варақлаб қўя қолмасди. Мулоҳаза ва фикрларини, китоб ўзиники бўлса ҳошиясига, қироатхонадан ё бировдан олинган бўлса, махсус қоғозга ёзиб, ўша саҳифага солиб қўярди.

Ёнида доим беш-олтита тутилган блокнот юрарди, ўқиб бўлган китобларининг хулосаси уларга майда ҳарфлар билан битилган бўларди. Шифокорликка оид янгиликлар, антиқа дори хусусиятларини битталаб кўчириб олар, кейин уларни пинжида олиб юрарди.

Лекин ҳозир Ҳакимжон қанчалик китобга берилиб, ўзини овутмасин, бари бир, фикру ҳаёлини бўлажак иш жойи, шифоталаб беморларнинг орзу-талаблари банд этарди. Узоқ-узоқларга нигоҳ ташлар, шифобахш тиллақош тоғлар қучоғида турганидан беҳад завқланарди. Қачонлардир яхши нијатлари ушалишига ишонарди.

У шифокорлик меҳнатининг масъулияти ҳақида бош қотирарди. Ахир, беморнинг қалбига ишонч, кўзларига нур бахш этиш — қил устида одимлаш деган гап эмасми! Беморнинг дардман кўнглида ўзига ихлос уйғотиш, уни ишонтира олиш, дарддан халос бўлиши тўғрисида қайғуриш чакана ишми?..

Шунинг учун ҳам Ҳакимжон енгил-елпи хулосага келмади. Ишнинг барорини ўйлади. Зотан Лаббайтоғанинг қақимчилиги, Булутбойнинг калтабинлиги касофатига эл-юртнинг ишончидан ажралиб қолса яхшими? Йигит киши учун дунёда бундан оғир жазо борми?! Унинг ҳаёлини қўшиқ бўлди:

— Узун-узун арғамчи
Ерда ётса майлими?
Севиб қолган ёримни
Биров олса майлими?

Ҳакимжоннинг қулоғи динг бўлди, эти жимирлашди, ўзини панага олди...

Томорқада, ҳовуз бўйида ўтириб, қўл машинада тикиш билан машғул бўлган Юлдуз ҳам сесканиб тушган эди. Кимдир уни томорқанинг нураб ётган деворлари срқасидан таъқиб қилаётгандай, юраги дукиллаб ура бошлади. Анчагача жим турди. Овоз келган томонга қулоқ солди. «Вой, ким бўлди бу?» — деди у ёқ-бу ёққа аланглаб.

Қўшиқ боғ ичида янграб, алламаҳалгача акс-садо бериб турди. Юлдузнинг лаблари бир-бирига жипслашмасди. Бир оқариб, бир бўзарарди.

Бир вақт томорқанинг пастак девори устида одам шарпаси кўринди.

— Тоға, боя ашула айтган сизмидингиз? — деди ҳаяжонланиб Юлдуз.

— Виз эдик! Ҳа, жиян! — Лаббайтоға илжайди.

Юлдуз жеркиб ташламоқчи бўлди-ю, лекин тилини тий-

ди. Лаббайтоғанинг содда, оққўнгиллигини, вақт-бевақт аяси билан дардлашиб туришини, айниқса, дадасининг жанговар дўсти эканлигини ўйлаб андиша қилди.

— Вой ўлмасам, сизга ашула айтишни, қизларга хуштор бўлишни ким қўйибди. Туринг-е! — деб ўпка қилди.

— Нега энди биздақаларда хушторлик бўлмас экан? Мендаги муҳаббат қанақалигини билганингиздами ўзингиз, хуштор бўлиб қолардингиз!

Юлдуз хахолаб кулди.

— Шунақами? Қани айтинг-чи, қанақа муҳаббат экан у? Лаббайтоға Юлдузни синглисидек кўрарди. Ўртада муҳаббат бўлиши мумкинмаслигини билса ҳам, тегажоқлик қилиб, ўзини ошиғу беқарорликка олди.

— Ҳамма нарса кўнгилга боғлиқ. Кўнгил суст кетса бўлди, дил кетди деяверинг. Мен шундоқ ошиқлардан-да!!!

— О-о, «биз ошиқ» денг?

Ўйиндан ўт чиқишини ўйлаб, Лаббайтоға нафасини ютди.

Юлдуз эса: «Яхши кўрар экансиз, нега бурунроқ айтмадингиз?» — деди қошларини чимириб.

— Бурунроқ айтсам тегармидингиз?

Юлдузнинг хушнуд чеҳрасида майин кулги таралди.

— Ҳомид пўрдоққа теккандан кўра...

«Мундоқ, денг» деди-ю, Лаббайтоға мийиғида кулди, қорини чиқариб Ҳомиднинг юриш-туришини қилиб кўрсатди. «Мана шунақа», деб чорпоядаги ёстиқни қорнига маҳкам боғлади. «Тайёр ўзи, дум-думалоқ бочка-я, шу семизлигига ўлгидай пакана, намозгарда ҳам ерга сояси тушмайди», деди. Кун чиқди дегунча яримтани отволади-ю, ўзини ҳовузга ташлайди, омбордаги телефонни ҳовуз лабига қўйволади-да: «Ҳой, тўртинчи бригада, менга қара, фалончихонни дадам лозимлик билан мукофотлаган. Омборда турипти, опкетинглар!» — дейди. Уни кўрганлар: «Баччагарнинг йили ўрдакми, балиқ бўп кет-э!» — деб масхара қилишади. «Ўзиниям турган-битгани жикқа мойми, дейман, сувнинг устига чиққан ёғига бемалол ош пишади».

Юлдузнинг кўз ўнгида Ҳомид пўрдоқнинг беўхшов қиёфаси намоён бўлди-ю, ғаши келди:

— Қўйинг ушани... гапирсангиз кўнглим айнийди... Дунёда бошқа гап қуриб қолганми?

Юлдуз «пиқ-пиқ» йиғлади. Маржон-маржон кўз ёшлари кафти орасидан сирғалиб тушарди.

— Кулдирай десам — унамасангиз, ҳасратларингизга қўйилай десам — яна унамасангиз, нима қилай энди? Хайр бўлмаса!

Юлдуз ялиниб-ёлворди:

— Хой, менга қаранг, ўзингиз нимага келиб эдингиз? Ҳамма ёққа доврұқ солиб, қўшиқ айтиб келишингиздан мақсад нима?

— Қўйинг энди, сўраманг, ўйламасдан келиб қолган эканман.

— Кап-катта одам аразлаб ўтирса... Туришингизни қаранг-а! Қани, нимага келиб эдингиз?

Лаббайтоға мўйловини бураб, кўзларини сузди Юлдузга, истар-истамас деди:

— Одамни жуда ёмон куфур қилиб юбордингиз-ку, мен, биринчидан, баъзи нарсалар тўғрисида гаплашгани келгандим. Иккинчидан, йўқ, бу ёсини айтиб бўлмайди...

Юлдуз «айтиб бўлмайди»ни қизиқиб қолди.

— Иккинчидан нима? Тавроқ раширинг.

— Иккинчидан, бу иш тўғрисида... мен ўзим келганим йўқ. Биров юборди.

«Биров» сўзини эшитиб, Юлдузнинг эисаси қотди:

— Жуда чўпчак қилвордингиз. Шаҳар бера қолинг...

— Топишмоғим — топишмоқ, ўйнаганим — опичмоқ, ҳайю читтигул, ҳайю читтигул, айтиб юборди Миттигул. Ҳомид пўрдоқдан нимжонгина, оти Ҳакимжонгина!

— Мундоқ демайсиами?! Ҳа-я, ёлгончи!..

Юлдуз ёлгондакам пўниси қилиб, ичкарига кириб кетди.

ТўРТИНЧИ БОБ

«КИМИНГ ЭТАГИНИ УНДАЙЛИК»

Лаббайтоға Юлдуз шаънига айтган қўшиқни эшитгандан буён Ҳакимжоннинг юрагида тугиб қўйган гумонлари кўпайиб қолди. Гарчи Зухра опага айтиб, қўнғли бир оз ўсган бўлса-да, бари бир ҳафалигининг нисбатини огирроқ эди. Вужудига симобдек қўйилиб қолган бу қўшиқдан унинг хотирасида иккита нарсая сақланиб қолди: бири, Лаббайтоғанинг «Ҳомид пўрдоқ юборса ҳисоб экан-да, шаҳар бера қолинг, топишмоғим — топишмоқ, ўйнаганим — опичмоқ, ҳайю читтигул, айтиб берди Миттигул, Ҳомид пўрдоқдан нимжонгина, оти Ҳакимжонгина!» — деб унга нисбатан қилган чақимчилиги... иккинчиси, Юлдуз олдида уни бадном қилиб, ўзининг жаъмадчилигини ёллон қилгани... қолаверса, колхоз раиси Пулутбойга доктор бўлиб қайси қишлоқни олиб берарди, аниқини бир Луцмон-да, деб врачлик касбига паст назар билан қарагани...

Юлдуз болохонага кўтарилганда, бу таъналарнинг оқибати нима билан тугашини уйлаб, врач бўлишга сабаб бўлган воқеаларни эслаб ўтирарди.

...Қрим. Ҳозир Бўтабек ака даволанаётган «Ўзбекистон» санаторийси атрофлари... Бир куни дафъатан старшина Ҳакимжон билан ефрейтор Зайцевни сапёрлар батальони командири майор ҳузурига чақириб қолишди. Қаҳратон қиш. Уларнинг қулоқлари лоладай қизариб кирганларида, майор столни қалам билан чертиб, асабийлашиб ўтирарди. Бир неча кунлик жанг комбатнинг қиёфасини ўзгартириб юборган — ўзи оппоқ, кўзлари ич-ичига тушиб, сочлари ҳурпайиб кетган эди.

Жанговар дўстлар майорнинг ишораси билан столга яқинлашди. Командир ҳарбий харитага қизил, кўк қалам билан чизиб, алланималарни доира ичига олиб ўраб қўйди. Тишлари совуққотгандай тақиллар, тез-тез тупугини ютиб, тамшаниб-тамшаниб қўярди.

Йиҳоят, майор қаламларни харита устига қўйди. Чироқ тагида турган бир дона бодрингни қўлига олди-да, аввал кўз-кўз қилди, кейин бошини чайқади. Бодрингни кўриб, Ҳакимжоннинг оғзини суви қочди. Ажабо, ялаб-юлқаб турган кучли изғирин бўлса-ю, бодринг нима қилиб юрипти бу ёқда? Қаёқдан келиб қолди бу ноёб нарсаси?

Ҳакимжоннинг кўз олдида урушга жўнаган йилдаги пишиқчилик келди. Дарахтларда шира боғлаган ноз-неъматлар, ишқомларда олтиндек товланган ақиқ узумлар, лоладай бўлиқ помидорлар, усти силлиқ найча бодринглар... оқ уруғ қовун ва қўзивой тарвузлар...

Қўйинг-чи, майор қўлидаги бир дона бодрингни кўриб, Ҳакимжоннинг юрагини яна юрт ҳаваси ишғол қилди. Саҳий ўзбек деҳқонининг меҳнати дунёга келтирган нозу неъматларни соғинганини ва қўмсаганини ҳис қилди.

Муҳим топшириқ олиш арафасида турган Ҳакимжон ҳаёлини дарров йиғиштириб:

— Буйруққа тайёرمىз, ўртоқ майор, — деди.

Майор бошини кўтарди, қўлидаги бодрингни стол қиррасига қўйган эди, беҳосдан ерга тушиб кетди. «Тақ» этган товуш эшитилди. Ёпирай, бодринг тар мева-ку, қандай қилиб садо бериши мумкин? Унда қандайдир сир-асрор борга ўхшайди.

Майор энгашиб, бодрингни олди.

— Бу ҳақиқий бодринг эмас, бодринггамо мина. Душман харитадаги кўчага мана шунақа «бодринг»ларни жойлаштирган. Вазифаларинг мушкул, қисқа вақт ичида шу кўчани

«бодринг»лардан тозалашларинг керак. Уддаласаларинг душ-
мининг истеҳкомини ёриб ўтиш енгиллашади. Топшириқни
уддинглами? Такрорлайман! Сиз, старшина Нажмиддинов,
группага бошлиқсиз!

Ҳарбий одатга кўра, улар топшириқни битталаб қайта-
ришди. Комбат харитани олдиларига суриб, «йўлларни яхши-
лаб ўрганиб олинглар» деб уқтирди.

...Не ажаб, от бошига иш тушса сувлиғи билан сув ичар,
эр бошига иш тушса, этиги билан сой кечар. Икковлон йўл-
га тушди. Нор гавда, арслонтуш ефрейтор Зайцев қирма-қир
илгарилаб кетди... Кошки уруш бехатар бўлса! Топшириқ
бажарилса, ўлмаганинг қолади, бажарилмаса агар, бўлмага-
нинг қолади. Борган сари ўзларини сукунат қаърига кириб,
йўқолиб кетаётгандек ҳис қилишарди. Улим қаердадир пусиб
ётибди. Ногоҳ оёғинг тагидан лоп этиб чиқади-ю, гирибо-
нингдан олади.

Бир вақт сукунатни қарс этган ўқ қақшатди. Автомат
тириллади. Осмондан сариқ-зангори аралаш ракета думени
чўзиб ерга қулади. Разведкачилар тунги ваҳм ичида юқорилаб
кетишди. Бир мўлжалга етганда траншея олдида ер тепкилаб
турган посбонга рўбарў келишди. Унга чап бериб бошқа бир
блиндажнинг устидан чиқишди. Ундаги посбонга ҳам тегиш-
мади. Зайцев айни мўлжални — «бодрингзор»ни топди. Кўча
тиканли сим билан ўралган экан. Симларни қирқиш, мина-
ларни зарарсизлантириш истисно қилинса, топшириқни удда-
лашга яна беш соат вақт керак. Майор тайинлаган муҳлатдан
эса нари-бериси билан уч соат қолган эди.

Уйдаги гап кўчага тўғри келмайди. Қарорни ўзгартиради-
ган бўлишди. Бирдан-бир илож «бодрингзор»ни қолдириб,
пиёда аскарлар ўтадиган асосий йўлни миналардан тозалаш
эди. Шундай қилинса, тўпотарларимизга ҳам «яшилкўча» таъ-
минланган бўлади. Аммо ишнинг бу жиҳати майор билан ке-
лишилмаган эди.

Ҳакимжон, «нима қиламиз?» — дегандай Зайцевга қара-
ди. Вақт эса билдирмасдан аста-секин ўтиб борарди. Жа-
вобни кутмай, бир қарорга келди-да: «Сен изингга қайт,
воқеани майорга айт. Бу ёғини ўзим эплайман», деди
Зайцев.

Жанговар дўстлар зулмат пардасида хайрлашдилар. Ҳа-
кимжон изига қайтди. Йўл-йўлакай ҳаёли арслонтуш дўстида
эди.

Ахир, у билан икки-уч йилдан бери нонқатиқ эмасми?
Ешлари ҳам тенг: йигирма бешда. Жанг орасидаги бўш лаҳ-
заларда: «Давай, закурим, товариш», деганлари... Хатни уч

буклаб, оддийгина конверт қилганлари... Зайцев қаллиғчасининг расмини қўйнидан чиқазиб кўрсатганлари... Сталинграддаги тала-тўплар... Ертўлада партияга олишганда бир-бирларини қучоқлаб ўпганлари...

...Ҳакимжон кўзини госпиталда очди. Пешонасига муз қўйилган эди. Икки кундан сўнг елкасини ўқ узиб кетган майорни ҳам олиб келишди. У нуқул алаҳлаб: «За Ленина, за Сталина, вперёд, товарищи!» — деб қичқирарди. Ҳа, у ўзини ҳали ҳам ҳужумкор қўшинлар олдидаги яловбардордек сезарди. Сарғиш сочлари паришон. Ёнига бориб, қол сўрай деса, Ҳакимжонда мадор йўқ. Чавақлаб ташланганга ўхшарди. У икки марта ярадор бўлди. Бир марта илигига осколка тегди. Бошқа сафар икки қошининг ўртасидан ўқ еди. Қайси бир ҳужум асносида эса иякдан ажралишига сал қолди. Пешонасидаги ямоғи ҳам шундан қолган бир нишона эди.

Шу алфозда у ҳам, майор ҳам қимирламай ётди. Оғриқ қўйворганда кўзини ундан узмасди. Афсуски, қайтиб ўзига келмади. Бир маҳал кўз югуртирса, майор ўрнида йўқ. Эси чиқиб кетди. Тагин тикилди. Каравот олдида иккита қўлтиқтаёқ турарди.

Рўпарасидаги касалга майор ётган каравотни ишора қилиб: «Қани?» — деди. У боёқиш ҳам яқинда бомба портлаб, лат еган шекилли, овози чиқмади, қўлларини қимирлатиб, «билмайман» ишорасини қилмоқчи бўлди-ю, лекин ноилож лабларини қимтиб ялаб-ялаб қўя қолди.

Госпиталда энг даҳшатлиси — ёнингдаги солдатнинг бирдан ғойиб бўлиб қолиши, ҳамширадан сўрасанг, уни чиқмай, кўзларида ғилт-ғилт ёш айланиши...

Бир ҳафта ўтди. Ҳакимжоннинг тикилган этлари анча битиб, юрадиган бўлди. Зайцевнинг тақдири уни ташвишдан олиб ташвишга соларди. Қандай қилиб хабар топса экан азиз дўстидан? Иложи бўлмади. Шу орада майор Шумиловни бошқа госпиталга жўнатишди. Ҳакимжон соғайиб чиқди. Аммо узоқлашиб кетганлиги сабабли ўз қисмига тушолмади.

Мана, Ҳакимжоннинг шифокорликка ихлос қўйишининг биринчи сабаби. Иккинчиси: Ҳакимжон жанг кечган жойдан ўтаётиб полк доктори медицина капитани Зайцеванинг жасадини кўриб қолди. Қанча жонга малҳам бўлган шўрлик шифокорнинг энди ўзи чалқанчасига тушиб, бақрайганча, ер тишлаб ётарди. Азод уни кўтариб, қарағай ўрмон ичига олиб кирди, белкурак билан ер ўйиб, дафн қилди, қабри устига шох-шабба ташлади... «Полк врачн капитан Галина Александровна Зайцева», деб ёзиб қўйди.

Номлари ҳар хил, лекин фамилиялари бир-бирига ўхшаган бу икки инсон умрбод Ҳакимжоннинг юрагига жойлашиб қолган эди. Уруш охири кўриниб қолди ҳамки, жанговар дўсти Зайцевдан дарак бўлмади.

Орадан бир неча ой ўтгач, уйига қайтган куни, қали шинелини ечиб улгурмаган ҳам эди. Зайцевдан хат келиб қолди. Буни қарангки, уруш уммонидан ғойиб бўлиб кетган одам яна ҳаётга қайтибди.

Зайцевнинг ёзишича, бодрингмамо миналарни тирноқлари билан ердан ажратиб олаётганида биттаси ёрилибди-да, уни улоқтириб ташлабди. Соғ жойи қолмаган экан. Хатни ўқигач, Ҳакимжон ўзига-ўзи савол берди. Хўш, Зайцевни ҳаётга қим қайтарди? Турган гап, врачлар. Шундан кейин Ҳакимжоннинг шу касбга яна ҳам рағбати ортди. Урушдан соғ қайтсам шифокор бўламан, деб кўнглига тугиб қўйган эди. ТошМИга кирди. Инсонни хафа қилиш осон, дардини олиш, ҳаётга қайтариш қийин!..

Бу олижаноблик Ҳакимжоннинг шиорига айланиб қолган эди.

...Орзу-ҳаваслари ушалган Ҳакимжон мана энди Булутбой билан Лаббайтоғанинг таънасига емиш бўлганидан хафа эди. Биринчи бемори Юлдузхоннинг дард-ғамини еса, Лаббайтоға бечора қизга ўзининг жазманлигини пеш қилади. Булутбой эса Луқмонча ем ейдиган охурни топди, деб уни лаънатларди.

Наҳотки, тақдир Ҳакимжонни мана шундай бир дунё ғалва-жанжалга бошлаб келган бўлса!..

«Ҳакимжон,— деган эди катта ҳаётга йўлланма олаётган куни муҳтарам профессор,— шуни билингки, Фарғонага кетяписиз. Бу дённинг ҳар қарич ери, ҳар битта гиёҳи, ҳар томчи суви, ҳар бир ютим ҳавоси минг бир дардга даво. Ҳамма гап беғубор табиатнинг ана шу сахийлигини одамлар манфаатига хизмат қилдиришда қолган. Бу мўъжизалар фасллар учун эмас, насллар учун яратилган. Сиз ана шу жаннатни дунёга келтирган одамлар сўғлигининг посбонисиз!»

Хўш, шак келтириб бўладими устознинг бу самимий гап-ларига!

Ҳакимжон ўзини ернинг меҳварида тургандек ҳис қилди. Аммо ўқинчга тушди. Нима қилсин? Эси борида этакни ёпсинми? Ёпиқлик қозон ёпиғлигича қолсинми?.. Қанақа бўларкин? Эшитган қулоққа ёмон. Уни бу ерга юборган сўғлиқни сақлаш министрлиги-чи? Облздрав-чи? Қийинчиликларга бардош беролмадингизми, дейишса нима деган одам бўлади?

Бу фикр ва мулоҳазалар Ҳакимжонни анча ўйлатиб қўйди. Риштон ўриги соясида қошларига ўсма қўяётган Юлдузга

томон силжиброқ ўтирди. Назарида Юлдуз: «Қалай, ишга кўникиб кетдингизми?» — деб савол бераётгандай эди.

Бу тусмоллик унга далда берди. «Шу ниятда врачликка ўқиганмидим? Масалани сизил-елин ҳал қилиб, мағлубиятга учрагандан кўра, қийналиб курашишим керак!» — дея хитоб қилди. Аммо: «Кимнинг этагини ушлайлик?» — деган андишани четлаб ўта олмади.

БЕШИНЧИ БОБ

КУТИЛМАГАН МАКТУБЛАР

Ҳакимжон қош қорайганда уйга қайтди. Ҳовлига кириб оқ кўзи сочлари ўрик гулидай оқ, шафтоли ранг елпиғич ушлаган олтмиш ёшлар чамаси бир кишига тушди. Киши Шаҳрисабз нусха гилам дўпписини қўли билан босиб, илжайиб турарди. Ҳакимжонни кўриши билан рўпарасига пешвоз чиқди.

— Фельдшер Диловар Боқизода! — деб танитди ўзини салом бера туриб. — Узр, малакани ошириш юзасидан областда эдим, қўлим бўшаб келолмадим..

Ҳакимжон гина-кудуратчи эмасди, «шундайми?» деб бош ирғаб қўя қолди, фельдшерни ўз хонасига бошлади. Боқизода кўнмади.

— Раҳмат, диламбазанет, раҳмат, ҳовлида ўтира қолайлик. Ҳавоси сўлим ва дилкушо экан. Қаранг, ҳалиям баҳор, — деди кулимсираб.

Касбдошларнинг гапи тез қовушди. Зухра опа айтганидай Боқизода одамохун, ширин лафз, меҳридарё киши экан.

— Бу ерларга мен ҳам тақдир тақозоси билан келиб қолганман. Фрунзе отряди билан... Миллатим тожик. Туз-насиба экан, ризқ-рузимни териб еб юрибман, — деди. — Яна маълумингиз учун айтиб қўяй, мен ўқимаганман. Михаил Васильевич Фрунзе отрядининг дала госпиталида дастёрлик қилиб юриб, тиббиётга муҳаббат қўйган эмчиларданман. Уша маҳал Фарғонада яшаб врачлик қилган, ҳозирги академик Кассирскийнинг таълимини олганман. Сиз эса, худога шукур, медицина институтини тамомлаб келган мулла бўлсангиз керак, албатта.

Қизиқ, профессор Кассирский ва... Диловар Боқизода... бири академик, иккинчиси — фельдшер! Икки хил тақдир... Ёри Ватанимиз пойтахти Москвада, иккинчиси — Фарғона қишлоғида...

Бу хокисорни ўзбекларнинг очиккўнгиллиги мафтун қилган бўлса, Ҳакимжон нима десин. Ахир, одамийлик амал, нас-

лу насаб билан ўлчанмайди-ку! Халқ ғамини ейиш — Боқизода-нинг ҳам қонига сингиб кетган, халқ меҳриғиёси қалбидан чуқур жой олган экан, офарин дейиш керак!

Фельдшер билан сўзлашиб, Ҳакимжоннинг кўнгли равшан тортди. У ҳам ўз навбатида институтни тамомлаганини, врачлик касбини эса, Улуғ Ватан уруши йиллари севиб қолганини ҳикоя қилди...

— Тасанно, тасанно, яхши гап бу, диламбазанет.

Суҳбат чортанг эди. Икковлари ҳам шакаргуфторлик қилиб қишлоқнинг оромгоҳ жойларининг у бошидан кириб, бу бошидан чиқишди.

— Э, э, дўхтиржон, бу жойларнинг нимасини айтасиз, турган-битгани муъжиза. Шифо ҳикматининг калити. Ахир, Ҳаким бувадай одамнинг ўгли Ҳамзахон ҳам бу ерларнинг гулини бекорга ҳидламаган, — деди Боқизода.

Ҳакимжон фельдшер тилга олган одамнинг номини билмас эди. Сўради:

— Қайси Ҳаким бува?

— Ҳамзанинг дадаси-да, Ҳамза Ҳакимзодаи айтяпман. Фарғона мардумининг яна бир гапи бор: шоир Ҳувайдо ҳам бежиз қадам ранжида қилмаган бу ёқларга. Ҳам Фарғона шуароси билан баҳри байт айтишган, ҳам дардига даво излаган. Бу жойларни зиёратгоҳ дейишимизнинг маъноси шу, қизиқсангиз агар.

Бу маълумотлар Ҳакимжоннинг фельдшерга бўлган эътиқодини яна мустақкамлади. Юлдуз важидан ҳам маслаҳат сўраб, юрагидаги шубҳани аниқламоқчи бўлди.

— Сиз айтган дардлардан қишлоқ аҳолиси ҳам холи эмасга ўхшайди. Айниқса, ёш дардман ниҳоллар бор дейишади, — деди.

Гап айланиб Юлдуз устида бораётган бўлса-да, фельдшер сукут сақлаб, Ҳакимжоннинг оғзини пойлади.

Саволига ҳадеганда жавоб олавермагач, Ҳакимжон Боқизодага ўгирилиб сўради:

— Юлдуз-чи?! У ҳам сиз айтган беморлардан эмасми?! Қандай дардга чалинганлигидан хабарингиз бордир?

Боқизода ўнғайсизланиб кулган эди, Ҳакимжон яна саволга тутди:

— Асли касали нима?

— Касали ўпкасида.

Ҳакимжоннинг чеҳрасида хоҳлар-хоҳламас инжу пайдо бўлди.

Аммо нафаси чиқмай, анчадан кейин ўзини ўнглаб олди. Вақтдан фойдаланган фельдшер навбатдаги саволга ўтди:

— Ҳали шунга диққинафасман денг? Тобингиз қочдимиз, деб ўйлабман. Юлдузнинг ташвишини тортиб хафа бўлманг, диламбазанет. Уни икки ёрти бир бутун бўлиб тузатамиз. Иншоолло, бу иш фақат Ойдинбулоққа битмайди. Бўтабек акани ҳам Қримдан чақиртириб, ўша ерда жайрон қилиб юбориш мумкин.

Боқизода шошилиб ўрнидан турди. Риштон ўригига илиб қўйган сариқ портфелчи очиб, ичидан қандайдир бир қоғозни чиқарди. Бир кўз югуртиб олгач, «мана буни ўқинг», деб Ҳакимжоннинг қўлига тутқазди.

— «Эсларингда бўлсин, кимда-ким ўпка дарди билан ўйнашса, ўзига ўзи чоҳ қазийди, тирикларга хиёнат қилган бўлади. Негаки, одам бир ўзи учун эмас, юрт учун яшайди. Бир оиланинг мусибати ҳамманинг мусибатидир...»

Ҳакимжон хатни қайтадан ўқиб чиқди. Мактубдаги ачиқ ҳақиқат кўз ўнгидан кетмади, назарида бу оғир дард устида фельдшерга ёзилган хат эмас. Бўтабек аканинг касалимини оёқда ўтказиб ғафлатда қолибман, бепарвсликдан панд едим, дея қилган насиҳати.

Врач ўйлаб-ўйлаб шу хулосага келди: ахир, туپингига урса, туёғи зирқирайди. Бир чеккаси ўзининг камарбандига шамма қилмайлганмикан?

— Зуҳра опанинг бу мактубдан хабари борми?— Ҳакимжон ўрнидан туриб кетди. Боқизода:

— Йўқ,— деб жавоб қайтарди,— айтгандай, Зуҳра опа шифохонабоп жой-пой бераман дедиларми? Булутбой нима дейди, учрашдингизми?

— Ҳозирча Булутбой йўқ, деб айтди,— деди Ҳакимжон. Боқизода истеҳзо қилиб кулди.

— Биламан, диламбазанет. Булутбойнинг мунақа нарсаларга тоқати йўқ. Гирром, қалбаки иш бўлса — бўлгани унга!

Боқизода ичидан зил кетиб ўйланиб қолди. Кейин бошини кўтариб:

— Яхшиси жамоа билан ишни битиринг, жойни жамоа берсин. Ахир, касалхона битта колхоз ўртасида эмас, бутун жамоа ўртасида бўлади,— деди.

— Жамоанинг касалхонабоп жойи борми?

— Жамоада унақа жой йўқ,— деди Боқизода қовоғини солиб.— Лекин Булутбойни мот қиладиган битта жойи бор. У ҳам бўлса Ойдинбулоқ. Афсуски у ҳозир...— деб фельдшернинг дами ичига тушиб кетди.

Ҳакимжон ялт этиб унинг юзига қаради. Боқизоданинг чеҳраси хиёл ёришди. У Ҳакимжоннинг кўзларидаги савол аломатини уққан эди.